

การค้าในเมือง กับ มองซิเออร์ เดอ ลามาร์ วิศวกรฝรั่งเศสผู้ออกแบบป้อมกำแพงเมืองในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์

พิพัฒน์ กระแจะจันทร์

สาขาวิชาประวัติศาสตร์

คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

ป้อมและกำแพงเมืองแบบยุโรปได้ถูกนำมาใช้ในการปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองสมัย พระนารายณ์หลายเมืองด้วยกัน ซึ่งการปรับปรุงนี้สัมพันธ์กับความเคลื่อนไหวทางการค้าและการเมืองในปลายรัชสมัยพระนารายณ์ วิศวกรที่มีบทบาทในช่วงเวลานั้นคือ มองซิเออร์ เดอ ลามาร์ ชาวฝรั่งเศสซึ่งเดินทางเข้ามาพร้อมคณะทูตมองซิเออร์ เดอ โชมอง โดยหน้าที่หลักของเขาคือ การออกแบบและควบคุมการก่อสร้างป้อมกำแพงสมัยใหม่จำนวนหลายเมืองในอาณาจักรอยุธยา ระหว่าง พ.ศ. 2228 - 2230 ด้วยเหตุนี้ บทความนี้จึงมีวัตถุประสงค์หลัก 2 ประการคือ ประการแรก ศึกษาแนวคิดและปัจจัยที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์

ทรงตัดสินพระทัยดำเนินการปรับปรุงและสร้างป้อมกำแพงเมือง ประการที่สอง ศึกษางานออกแบบและการก่อสร้างที่ทำโดยลามาร์ ด้วยการใช้หลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีร่วมกันเท่าที่พอจะสามารถสืบค้นข้อมูลได้ ผลจากการศึกษาพบว่า สาเหตุหลักของการปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองเกิดขึ้นจากประการแรกคือ ความต้องการในการพัฒนาระบบป้องกันข้าศึก ได้แก่ เชียงใหม่และพม่า และสร้างขอบเขตของอาณาจักรให้เข้มแข็ง ทำให้ต้องมีการปรับปรุงเมืองอยุธยาและเมืองลพบุรี ประการที่สองคือ ต้องการเสริมความเข้มแข็งให้กับเมืองท่าในภาคใต้ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองพัทลุง และเมืองสงขลา เพื่อเตรียมการรับมือฮอลันดา และรวมถึงโจรสลัด ประการสุดท้ายคือการเอื้อผลประโยชน์ให้กับฝรั่งเศสเพื่อเข้าควบคุมเส้นทางการค้าด้านตะวันตก เพื่อให้แทนที่อำนาจของขุนนางท้องถิ่น ทำให้มีการปรับปรุงและสร้างป้อมเมืองบางกอกและเมืองมะริด

คำสำคัญ : มองซิเออร์ เดอ ลามาร์, ป้อมกำแพงเมือง, ฝรั่งเศส, อยุธยา

Trade within Politics and Monsieur de Lamare: A French Fortification Engineer in the Reign of King Narai

Pipad Krajaejun

History Section,

Faculty of Arts, Thammasat University

ABSTRACT

The European fort and wall system was used in several cities in the reign of King Narai. This renovation was associated with the trade and political problems during his reign. Monsieur de Lamare, a French fortification engineer, traveled to Ayutthaya with the diplomatic corps of Monsieur de Chaumont. Lamare's major duty was introducing and renovating the modern fortification system in several cities of the Ayutthaya Kingdom, between 1685 - 1688 AD. This essay therefore aims to demonstrate two main points:

firstly, it aims to reveal the hidden reasons that the fortifications were decided to renovate and construct by King Narai. Secondly, it will illustrate the distinctive designation and structure of fortifications which were operated by Monsieur de Lamare. Through an analysis of historical documents and archaeological evidence, the research shows that there were three main reasons for building the fortification: the first was reinforcing the defensive system of the Ayutthaya Kingdom from Chiang Mai and Burmese armies. The second was to prevent the Gulf of Siam from monopolising trade policies of Dutch (VOC) and to protect against pirates, and therefore, the reinforcement of the southern port cities, namely Nakhon Sri Thammarat, Phatthalung, and Songkha city, were restored to be stronger than previous bastions. The last reason had to do with the political economy of aristocrats in Ayutthaya and the role of foreigners, and as a result, King Narai wanted another power, namely the French, to control the trade route to the west. Thus, the fortifications of Bangkok and Mergui city (in present-day Myanmar) were renovated and built anew.

Keywords : Monsieur de Lamare, Fortification, France, Ayutthaya

ความนำ

กว่า 10 ปีที่แล้ว ผู้เขียนได้มีโอกาสร่วมชุดค้นป้อมกำแพงเมืองนครศรีธรรมราช ซึ่งพบว่า งานก่อสร้างสมัยหลังสุดนั้นตรงกับสมัยสมเด็จพระนารายณ์ในสมัยอยุธยา ในครั้งนั้น ผู้เขียนจึงจำเป็นต้องค้นเอกสารทางประวัติศาสตร์จำนวนหนึ่งเพื่อมาใช้ในการอธิบายหลักฐานทางโบราณคดี จึงค้นพบว่า ป้อมกำแพงเมืองนครศรีธรรมราชและอีกหลายเมืองในอาณาจักรอยุธยาได้รับการออกแบบโดยวิศวกรชาวฝรั่งเศสที่มีชื่อว่า “มองซิเออร์ เดอ ลามาร์” (Monsieur de Lamare) (ต่อไปนี้จะเรียกว่า ลามาร์) ผู้ซึ่งเดินทางมาพร้อมกับราชทูตมองซิเออร์ เดอ โชมอง จากราชสำนักของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แห่งฝรั่งเศสโดยมีเป้าหมายทั้งเพื่อการค้า เผยแผ่ศาสนาคริสต์ และถ้าเป็นไปได้คือการหาเส้นทางยัดราชอาณาจักรสยาม

แรกเริ่มดูเหมือนว่าภารกิจของลามาร์คือ การนำร่องนำเดินเรือในฐานะวิศวกรหนุ่มที่มากด้วยความสามารถเท่านั้น ทว่าเมื่อมาถึงสยาม ภารกิจของเขาได้เปลี่ยนไป สมเด็จพระนารายณ์ได้ขอตัวเขาไว้ช่วยงาน ซึ่งความจริงแล้วอาจเป็นแผนการระหว่าง ฟอลคอน และราชทูตฝรั่งเศส ที่ต้องการให้ลามาร์ออกแบบป้อมเมืองบางกอก สงขลา และมะริด ทั้งนี้ ในทางเปิดเผยคือ เพื่อจะได้เป็นเหตุผลในการทูลขอเมืองมาเป็นของฝรั่งเศสได้ง่ายขึ้น แต่ในทางลับก็คือ หากมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองภายในอยุธยา ก็จะได้ใช้เป็นฐานที่มั่นของทหารฝรั่งเศสเพื่อยึดสยาม ดังนั้น การสร้างป้อมกำแพงเมืองสมัยสมเด็จพระนารายณ์จึงไม่ใช่เรื่องปกติ หากแต่เกิดขึ้นภายใต้สถานการณ์ทางการเมืองและการค้าระดับโลกที่กำลังขับเคลื่อนกันอย่างสูงของนานาชาติด้วย

ที่ผ่านมา การศึกษาป้อมกำแพงเมืองสมัยอยุธยาทำให้ความสำคัญกับเฉพาะเรื่องของสถาปัตยกรรมเท่านั้น แต่ยังขาดการเชื่อมโยงเข้ากับบริบททางการเมืองและการเมืองอยู่มาก หรือกระทั่งการวิเคราะห์ถึงเหตุผลในการเลือกที่จะปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ว่ามีอะไรนอกเหนือจากเหตุผลว่า ป้อมกำแพงเมืองเหล่านั้นทรุดโทรม ดังนั้น การศึกษาเรื่องราวของลามาร์ น่าจะช่วยให้เราเกิดความเข้าใจต่อปัญหาข้างต้น และรวมถึงการเข้าใจถึงงานช่างหรือวิศวกรรมในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ที่ได้รับอิทธิพลจากฝรั่งเศส โดยศึกษาผ่านหลักฐานทางโบราณคดีอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ปัญหาอย่างหนึ่งของบทความนี้ก็คงคล้ายๆ กับงานศึกษาประวัติศาสตร์โบราณคดีในช่วงสมัยโบราณทั่วไปคือ การขาดแคลนเอกสารที่มากพอ และความยากในการเข้าถึงรายงานการขุดค้นทางโบราณคดี ทว่าในบทความนี้จะพยายามใช้หลักฐานทั้งสองประเภทเพื่อพยายามชี้ให้เห็นว่าการศึกษเกี่ยวกับอยุธยาในบางประเด็นควรจะต้องบูรณาการความรู้ทั้งสองสาขาเข้าด้วยกัน เช่นเดียวกันกับที่นักโบราณคดีที่ไม่ควรใช้เอกสารทางประวัติศาสตร์เพียงเพื่อพิสูจน์อายุของหลักฐานทางโบราณคดีที่พบว่าสร้างตรงกับเอกสารทางประวัติศาสตร์เท่านั้น แต่ควรมองให้เห็นความหมายในระดับที่ลึกซึ้ง เช่นเดียวกันกับนักประวัติศาสตร์ที่ไม่ควรใช้หลักฐานทางโบราณคดีในฐานะของวัตถุพยาน เพื่อยืนยันกับเอกสารเช่นกัน แต่ควรมองหลักฐานทางโบราณคดีในฐานะของวัตถุที่สามารถสกัดความรู้ที่อยู่นอกตัวหนังสือด้วย ดังนั้น บทความนี้จะพยายามทดลองสาธิตวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลทางประวัติศาสตร์กับโบราณคดีเข้าด้วยกัน

จากที่กล่าวมา บทความนี้มีวัตถุประสงค์หลักอยู่ 2 ประการ ประการแรกคือ ศึกษาแนวคิดเบื้องหลังที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ที่นำไปสู่ทรงตัดสินพระทัยดำเนินการปรับปรุงและสร้างป้อมกำแพงเมืองต่างๆ ที่ราชอาณาจักร รวมถึงเข้าใจสถานการณ์แวดล้อมทางการเมืองและการค้าที่เป็นตัวผลักดัน ประการที่สอง ศึกษาบรรดาป้อมกำแพงเมืองที่ควบคุมการก่อสร้างโดยวิศวกรชาวฝรั่งเศสคือ ลามาร์ ซึ่งถือเป็นตัวแทนของความรู้และแนวคิดในการออกแบบและปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองอย่างใหม่ของอยุธยาให้ทันสมัยเหมือนในยุโรป

ลามาร์ อยู่รับราชการในกรุงสยาม

กล่าวได้ว่าลามาร์เป็นตัวแทนของวิศวกรทหารที่มีความรู้ในการสร้างป้อมกำแพงเมืองแบบใหม่ที่กำลังนิยมอยู่ในฝรั่งเศสและยุโรปในช่วงเวลานั้น ลามาร์เดินทางมาพร้อมกับคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 เมื่อ ค.ศ. 1685 (จ.ศ. 1047/ พ.ศ. 2228) ผู้นำของคณะทูตในครั้งนั้นประกอบด้วยราชทูต 2 ท่านคือ มองซิเออร์ เดอ โชมอง เป็นราชทูตที่ 1 มีอำนาจสิทธิขาดในการตัดสินทุกเรื่อง และอีกท่านคือ บาทหลวงฟรังซัวติโมเลอง เดอ ชัวซี เป็นราชทูตที่ 2 ในฐานะที่เป็นผู้ช่วย

ทั้งสองมีเป้าหมายคือ การเข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ โดยหวังจะโน้มน้าวให้พระองค์ทรงเปลี่ยนศาสนา หันมาเข้ารีตนับถือศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิกที่ราชทูตเชื่อเช่นนั้น เพราะตีความไปเอง ว่าด้วยท่าทีที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงไม่แสดงออกถึงการกีดกันศาสนานั้นเอง (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 55; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2543) แต่เป้าหมายอีกประการหนึ่งที่ควบคุมกันด้วยคือ ฝรั่งเศสต้องการเป็นส่วนหนึ่งของการค้าในอุษาคเนย์ ดังเห็นได้จากการที่

พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ได้แสดงพระประสงค์อย่างชัดเจนที่จะทำให้ชาวฝรั่งเศส “ทำการค้าขายอย่างเจริญในฝ่ายประเทศอินเดีย” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2457, 56) จึงทำให้พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 และบริษัทการค้า ต้องการจะใช้โอกาสนี้เข้าเจรจาเพื่อขอสิทธิพิเศษทางการค้า และตั้งอาณานิคมขึ้นที่สยาม (อาจเรียกได้ว่าเป็น อาณานิคมระลอกแรก)

จากบันทึกตามที่ปรากฏอยู่ในเอกสารของฝรั่งเศส ซึ่งได้รับการแปลในลักษณะเก็บความโดยรัฐบาลสยามเมื่อ พ.ศ. 2465 โดยตีพิมพ์อยู่ในประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 27 กล่าวว่า มองซิเออร์ ลามาร์ เป็นผู้ชำนาญการ “เอนอินเนีย” ได้ลงเรือไปด้วย เขาเป็นคนเก่ง มากความสามารถ หน้าที่หลักของเขา คือ “...เพื่อไปสอนและชี้แจงให้เจ้าพนักงานหนุ่มเข้าใจสายน้ำทะเล ทั้งให้ไปทำแผนที่บ้านเมืองต่างๆ ด้วย” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 54) ลามาร์ จึงไม่ใช่ทหารหนุ่ม แสวงโชค แต่เป็นเหมือนกับอาจารย์ของทหารเรือที่เดินทางไปด้วย ที่สำคัญคือ มีหน้าที่ทำแผนที่บ้านเมืองต่างๆ ซึ่งหมายถึง การสร้างแผนที่การเดินทางและเมืองทำให้กับฝรั่งเศสตลอดรายทางจากยุโรปมาถึงสยามนั่นเอง

จากเส้นทางการเดินเรืออันยาวไกล ในที่สุด คณะราชทูตก็เดินทางมาถึงอยุธยาในเดือนกันยายน ปี พ.ศ. 2228 หรือในปีเดียวกันกับที่เดินทางออกมาจากฝรั่งเศส เรือราชทูตที่มีชื่อว่า “ลัวโซ” น้ำหนักเรือ 600 ตัน ได้จอดที่ปากแม่น้ำเจ้าพระยา จากนั้น คณะราชทูตจึงใช้เรือเล็กล่องแม่น้ำเจ้าพระยาผ่านเมืองบางกอก และไปถึงตัวเมืองอยุธยาในที่สุด โดยคณะราชทูตของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ภายใต้การนำของ โชมอง ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ในวันที่ 18 ตุลาคม หลังจากนั้นไม่นานในวันที่ 8 พฤศจิกายน สมเด็จพระนารายณ์ได้เสด็จไปยังเมืองลพบุรี จากนั้น ให้หลังเพียงไม่กี่วัน คณะราชทูตได้เดิน

ทางตามไปยังเมืองลพบุรีด้วย ในช่วงเวลานี้เองที่สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรง
ขอตัวขุนนางชาวฝรั่งเศสจากโชมองด์ ไว้หลายคนเพื่อไว้ใช้งาน หนึ่งในนั้นคือ
“มองซิเออร์ เดอ ลามาร์” เหตุที่ลามาร์ถูกเลือกนั้น เพราะทรงมีพระประสงค์
ชัดเพื่อให้ทำงานเป็นวิศวกรสร้างป้อมกำแพงเมืองในกรุงศรีอยุธยา และเมือง
ต่างๆ ในพระราชอาณาจักร ความว่า

“วันที่ 11 เดือนดิเซมเบอร์ [ธันวาคม] ข้าพเจ้า [โชมอง] ได้ไปดู
จับช้างเถื่อน พระเจ้าแผ่นดินสยามเสด็จทอดพระเนตรในที่นั้น
ด้วย ได้รับสั่งให้ขุนนางสองคนมาพาตัวข้าพเจ้าไปเฝ้า มีรับสั่ง
ถึงการต่างๆ แล้วทรงขอข้าพเจ้าให้ยอมให้มองซิเออร์ เดอ ลา
มาร์ ซึ่งเป็นเอนยินเนีย [วิศวกร] อยู่ช่วยในการทำป้อมที่ในกรุง

ข้าพเจ้าได้ทูลกับพระองค์ท่านว่าข้าพเจ้าไม่มีความสงสัยแต่
สักนิดเลยว่าพระเจ้าแผ่นดินซึ่งเป็นเจ้าของข้าพเจ้าจะทรงเห็น
ชอบที่เดียวในการที่ข้าพเจ้าจะให้เอนยินเนียอยู่ ด้วยว่าผล
ประโยชน์ต่างๆ ของพระองค์นั้น ได้เป็นที่รักของพระเจ้าแผ่นดิน
ของข้าพเจ้าเหมือนกัน แลคนที่มีความฉลาดนี้คงจะทำการ
ให้เป็นที่ชอบพระทัยไม่ให้เสียได้

ครั้นทูลแล้วข้าพเจ้าก็สั่งให้มองซิเออร์ เดอ ลามาร์ อยู่รับราชการ
ที่ในกรุงสยาม แล้วสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามได้มีพระราช
ประสงค์อยากจะรับสั่งด้วยกับเขา แล้วพระราชทานลื้อเยีย
รบบ แก่เขาตัวหนึ่ง” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2462, 22)

สังเกตได้ว่าคำพูดที่ว่า “ผลประโยชน์ต่างๆ ของพระองค์นั้น ได้เป็นที่รักของพระเจ้าแผ่นดินของข้าพเจ้าเหมือนกัน” สะท้อนถึงความคิดที่มีมาล่วงหน้าของทางฝรั่งเศสอยู่แล้วที่ต้องการให้คนของตนเองทำงานในราชสำนักสยาม เพราะจะเป็นโอกาสที่ทำให้ได้สำรวจทำเลที่ตั้ง การทหาร และเศรษฐกิจของราชอาณาจักรอยุธยาด้วยการไปสร้างป้อมตามเมืองได้ต่างๆ และดูเหมือนว่าในขณะเดียวกัน สมเด็จพระนารายณ์เองก็ได้เตรียมการเรื่องการขอ “เอนอินเนีย” สักคนจากฝรั่งเศสไว้ก่อนที่คณะทูตจะเดินทางมาถึง ดังเห็นได้จากในบันทึกคำสั่งของเจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (พอลคอน) ที่มีต่อสังฆราชของฝรั่งเศส เมื่อ ค.ศ. 1669 ความว่า “[สมเด็จพระนารายณ์] ต้องพระราชประสงค์ข่างคิจ์ ที่ล่งยาของต่างๆ ได้ กับคนที่ชำนาญใช้ปืนใหญ่ได้ทั้งต้องการเอนอินเนียผู้ชำนาญการสร้างป้อมหล่อปืนใหญ่” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470, 2-3) ซึ่งลามาร์เป็นผู้ที่ตอบโจทย์ความต้องการนี้ของสมเด็จพระนารายณ์นั่นเอง

ป้อมกำแพงเมืองแบบใหม่สไตล์ยุโรป

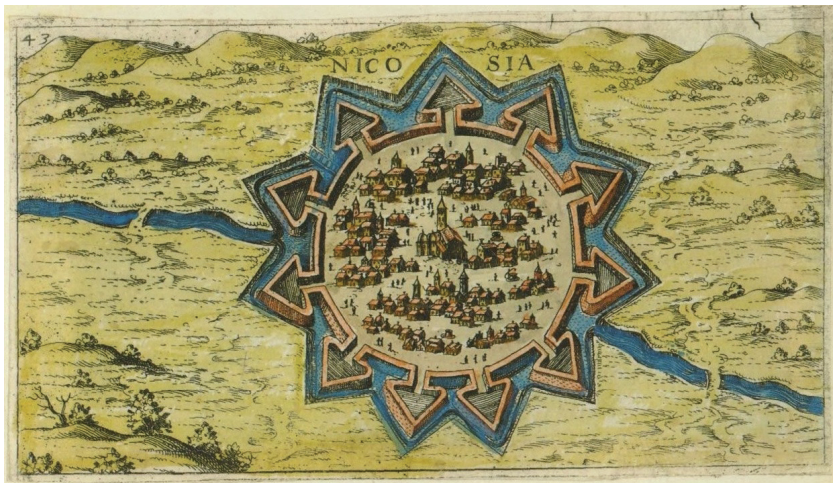
การปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองจนถึงขั้นการสร้างใหม่นั้น สัมพันธ์โดยตรงกับความก้าวหน้าของประสิทธิภาพปืนใหญ่ และยุทธวิธีในการรบ เป็นไปได้ว่าป้อมกำแพงเมืองรุ่นก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระนารายณ์โดยรวมมีลักษณะเป็นป้อมที่มีแผนผังรูปทรงรีหรือกลม และมีป้อมอีกแบบคือ มีลักษณะคล้ายกับหอกหรือรูปสามเหลี่ยมยื่นออกไปจากมุมป้อม ซึ่งนิยมในสมัยยุคเรเนสซองส์ ดังเห็นได้จากป้อมวิชัยประสิทธิ์ที่กรุงเทพฯ และป้อมเมืองสงขลาบางป้อม สำหรับเทคโนโลยีและรูปแบบการก่อสร้างคงจะรับมาจากพวกโปรตุเกสที่เป็นทหารรับจ้าง (ตรึงใจ บุรณสมภพ และคณะ 2534; Jumsai 1970) แต่จะสังเกตได้ว่าป้อมเหล่านี้ไม่สูงมาก เพราะการรบนเน้นการใช้ทหารประชิดกำแพงเมือง

ทว่านับตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 15 เป็นต้นมา ปืนใหญ่อานุภาพสูงได้รับการพัฒนาขึ้น ป้อมและรวมถึงกำแพงเมืองที่มีขนาดสูงดังเช่นในยุคกลางจึงไม่เหมาะสมอีกต่อไป เพราะง่ายต่อการพังทลาย ด้วยเหตุนี้เอง เมืองต่างๆ ในยุโรปจึงได้มีการปรับปรุงรูปแบบป้อมและกำแพงเมืองให้มีขนาดความสูงเตี้ยลงด้วยการเพิ่มความหนาของกำแพง เพื่อจะได้รับแรงปะทะจากกระสุนปืนใหญ่ได้ดีขึ้น (Holmes 2010)

ดังนั้น ในช่วงปลายคริสต์ศตวรรษที่ 15 จึงได้เริ่มมีการประดิษฐ์รูปแบบป้อมปราการแบบใหม่ขึ้นโดยสถาปนิกชาวอิตาลี และเรียกป้อมแบบนี้ว่า “ป้อมรูปดาว” (Star fort หรือ Italian trace) (แผนผังที่ 1 และภาพที่ 1) ซึ่งมันประสบความสำเร็จอย่างมากในการป้อมกันข้าศึกเข้าโจมตี เพราะนอกจากป้อมและกำแพงที่มีความหนามากขึ้นจนปืนใหญ่ไม่สามารถเจาะให้กำแพงเมืองพังทลายได้โดยง่ายแล้ว การที่ป้อมประเภทนี้ทำแผนผังให้มีป้อมรูปสามเหลี่ยมยื่นออกไปหลายทิศทาง ทำให้ลดจุดบอดจากป้อมแบบเดิมที่ทำแผนผังเป็นรูปทรงกลม (ภาพที่ 2) กล่าวคือ ที่ช่วงโค้งของป้อมด้านหน้าสุดมักพบว่า ข้าศึกสามารถยิงหลบได้ง่าย และนำไปสู่การปืนขึ้นกำแพงเมือง ดังนั้น การที่ทำให้ป้อมให้มีแผนผังเหลี่ยม ข้าศึกจึงไม่มีพื้นที่หลบได้อีก แล้วยังเป็นการเพิ่มจุดสังหาร มีความเห็นเพิ่มเติมด้วยว่า ข้อดีอีกประการของป้อมรูปดาวคือ การลดทอนจำนวนของข้าศึกให้กระจายตัวไปตามแนวยาวของป้อมและกำแพงเมืองมากขึ้น ซึ่งทำให้ทหารที่คุมอยู่บนป้อมควบคุมข้าศึกได้มากขึ้น

นอกจากนี้แล้ว จุดเด่นอีกอย่างของป้อมรูปดาวก็คือ การพัฒนาให้เมืองกลายเป็นเมืองที่เหมาะสมกับการรบโดยสมบูรณ์แบบโดยมีป้อมล้อมรอบเมืองทุกด้าน และยังพยายามสร้างสาธารณูปโภคต่างๆ ไว้อย่างครบถ้วนเช่น บ่อน้ำ จำนวน

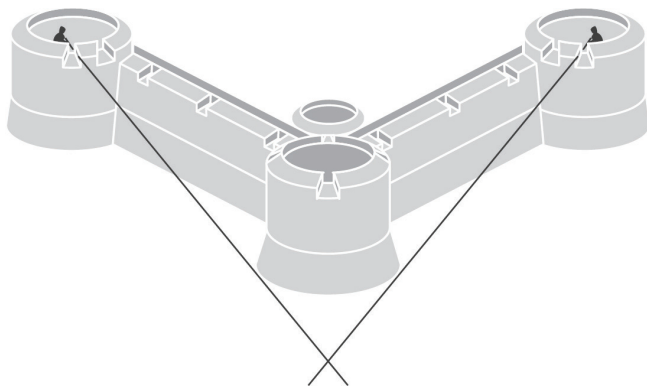
มากไว้ภายในเมือง เพื่อการถูกล้อมจากข้าศึกกระยะเวลานาน ความสมบูรณ์แบบของป้อมรูปดาวนี้เองไม่นานนักก็ได้รับความนิยมไปทั่วยุโรปและยังพัฒนารูปแบบย่อยไปอีกหลายแบบตามประเทศต่างๆ (Holmes 2010)

แผนผังที่ 1 ภาพวาดป้อมรูปดาวเมืองนิโคเซีย (Nicosia) ประเทศไซปรัส เมืองนี้สร้างในปี ค.ศ. 1567
(ที่มา <https://weaponsandwarfare.com/2015/08/13/renaissance-fortifications>)

ภาพที่ 1 สภาพของเมืองนิโคเซียในปัจจุบัน
(ที่มา <https://weaponsandwarfare.com/2015/08/13/renaissance-fortifications>)

ภาพที่ 2 แสดงจุดบอดในการโจมตีข้าศึกของป้อมรูปทรงกลม
(ที่มา <http://www.sites-vauban.org/Histoire>)

อย่างไรก็ตาม ด้วยสงครามที่เกิดขึ้นในยุโรปช่วงคริสต์ศตวรรษที่ 17 มากขึ้น ทำให้มีการพัฒนาปืนใหญ่ที่มีประสิทธิภาพสูงมากยิ่งขึ้นไปอีก ส่งผลทำให้ต้องมีการออกแบบรูปแบบป้อมรูปดาวให้มีความซับซ้อนมากขึ้น เพื่อเพิ่มแนวป้องกันหลายชั้นจากกระสุนปืนใหญ่ ซึ่งแนวป้อมสร้างเพิ่มออกไปนี้จะเรียกว่า “ป้อมลูก” (Ravelin) และป้อมบางแห่งยังมีส่วนขยายของป้อมยื่นออกไปอีกเรียกว่า “มงกุฏ” (Crownwork) พร้อมทั้งทำป้อมลูกขยายออกไปอีก (Ravelin) ขึ้นหนึ่งด้วย นอกจากนี้แล้ว บางเมืองยังออกแบบให้กำแพงเมืองมีระยะสั้นขึ้นด้วย ด้วยการเพิ่มป้อมเข้าไปขึ้น ผลที่ได้คือ ทำให้กำแพงมีความแข็งแรงขึ้นมากจนปืนใหญ่เจาะทำลายได้ยากมาก (Holmes 2010, 100-101)

ภาพที่ 3 โบบอง วิศวกรทหารคนสนิทในพระเจ้าหลุยส์ที่ 14

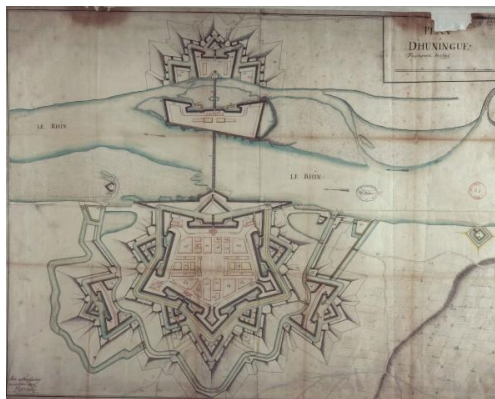
(ที่มา https://en.wikipedia.org/wiki/S%C3%A9bastien_Le_Prestre_de_Vauban)

สำหรับในฝรั่งเศสเองนั้น พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ให้ความสำคัญกับการสร้างป้อมอย่างมาก โดยมีนโยบายทำการก่อสร้างทั่วราชอาณาจักร ทั้งนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันแนวพระราชอาณาเขตจากข้าศึก และยังทำให้อำนาจทางการเมืองของพระองค์ในพื้นที่ชายแดนด้านตะวันตก ตะวันออก และเหนือเกิดความมั่นคงด้วย (Griffith 2006) ป้อมรูปดาวได้รับการเลือกเป็นต้นแบบของการสร้างระบบป้องกันประเทศ โดยพระองค์มีวิศวกรทหารคู่มือชื่อว่า เซบัสเตียน เลอ เพรสเตอะ เดอ ว็อบอง (Sébastien Le Prestre de Vauban) (ภาพที่ 3)

จากข้อมูล ความเก่งกาจของ ว็อบอง อยู่ที่ความสามารถในการออกแบบผังป้อมที่ซับซ้อนด้วยการใช้หลักการทางคณิตศาสตร์เข้ามาช่วย อีกทั้ง ยังเป็นคนที่สามารถวางตำแหน่งของป้อมไว้ในชัยภูมิที่ได้เปรียบศัตรูอีกด้วย โดยระหว่างปี ค.ศ. 1677 - 1707 เขาได้ออกแบบป้อมราว 160 เมืองกว่าแห่งด้วยกัน ซึ่งป้อมส่วนใหญ่จะอยู่ทางทิศตะวันออกของประเทศ เพราะมีเป้าหมายเพื่อป้องกันการรุกรานของศัตรูโดยเฉพาะจากเยอรมัน อิตาลี และออสเตรีย จนกล่าวได้ว่า หน้าที่อีกอย่างหนึ่งของป้อมคือ การเป็นหมุดของพรมแดนอาณาจักร ซึ่งนำไปสู่การก่อรูปของเส้นพรมแดนประเทศนั่นเอง อนึ่ง ปัจจุบัน องค์การยูเนสโกได้ยกย่องให้ ว็อบอง เป็นวิศวกรทหารที่มีอิทธิพลทางความคิดต่อการสร้างป้อมปราการทั่วยุโรปในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ 19 เป็นอย่างสูง และมีป้อมจำนวน 12 แห่ง ที่ว็อบอง ออกแบบได้รับการยกย่องเป็นมรดกโลก (UNESCO 2016)

ภาพที่ 4 บ่อมเมืองเนฟ-บริซาค (Neuf-Brisach) ในเขตอัลซาส (Alsace) ประเทศฝรั่งเศส
ผลงานของโวบบง (ที่มา <https://en.wikipedia.org/wiki/Neuf-Brisach>)

แผนผังที่ 2 บ่อมเมืองฮุนเงอ (Huningue) ออกแบบโดยโวบบง
(ที่มา <http://www.sites-vauban.org/Huningue>)

เป็นไปได้อย่างยิ่งว่า ลามาร์ คงเป็นลูกศิษย์ของ โวบอง หรืออยู่ใน “สกูล” (School) เดียวกัน เพราะงานบางชิ้นของเขาที่ออกแบบมีความคล้ายคลึงกันมากกับงานของ โวบอง เช่น ป้อมเมืองบางกอกที่มีความคล้ายกับป้อมเมืองสุแนงเกอ เป็นต้น ที่สำคัญคือ โวบองคือ นายช่างใหญ่ที่ทหารทั้งหลายของฝรั่งเศสจำเป็นต้องเรียนกับเขาในโรงเรียนการทหาร หรือถ้าไม่ ก็ไม่ได้สำคัญ เพราะ ลามาร์ เป็นผู้ที่มีความรู้ด้านการออกแบบป้อมภายใต้อิทธิพลของ โวบองนั่นเอง ทำให้ป้อมรูปดาวกลายเป็นต้นแบบในงานของเขา

จากหลักฐานทั้งเอกสารและรูปแบบป้อมกำแพงเมืองที่แสดงถึงฝีมือของลามาร์ อย่างแน่ชัด มีทั้งหมด 7 เมืองด้วยกัน ได้แก่ เมืองอยุธยา เมืองบางกอก เมืองละโว้ เมืองมะริด เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา เมืองพัทลุง ส่วนเมืองอื่นเขาอาจจะมีส่วนในการออกแบบแต่ไม่ได้ดำเนินการก่อสร้างคือ เมืองอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี นอกจากนั้น ยังมีเมืองอื่นๆ อีกที่น่าสงสัยว่าอาจจะเป็นการออกแบบของลามาร์ด้วยคือ เมืองพิษณุโลก และเมืองนครราชสีมา อย่างไรก็ตามงานออกแบบและควบคุมการก่อสร้างทั้งหมดทำขึ้นด้วยเวลาอันเร่งรีบ โดยใช้เวลาในช่วง พ.ศ. 2228 - 2230 หรือราว 2 ปีเศษเท่านั้น (Jacq-Hergoualc’h 1993, 181-231) ดังนั้น จึงเป็นเรื่องน่าสนใจถึงสาเหตุของความเร่งรีบในการก่อสร้างดังกล่าวของสมเด็จพระนารายณ์

ป้อมคือเครื่องมือในการควบคุมเส้นทางการค้าและการเมือง

เป็นที่ทราบกันดีว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นยุคของการค้ากับตะวันตก แต่ด้วยผลประโยชน์ทางการค้ามหาศาลที่เกิดขึ้นได้นำมาสู่ปัญหาความขัดแย้ง

ทั้งระหว่างบริษัทการค้าตะวันตกด้วยกันเองและกับอยุธยาด้วย นอกจากนี้ในขณะเดียวกัน อยุธยาก็เผชิญปัญหาทางการเมืองทั้งภายในของกลุ่มขุนนางไทยและประชาคมต่างชาติ ดังเห็นได้จากการที่สมเด็จพระนารายณ์จำเป็นต้องสร้างพระราชวังประทับที่เมืองลพบุรี และตลอดรัชกาลที่ต้องจัดสรรอำนาจและผลประโยชน์ให้กับขุนนางทั้งสองกลุ่ม (ดูเพิ่มเติมในนิธิ เอียวศรีวงศ์ 2523) ยังไม่นับรวมระบบโครงสร้างของอาณาจักรอยุธยาเองที่หัวเมืองค่อนข้างมีอำนาจเต็มและยากต่อการควบคุม ดังนั้น จากเหตุผลต่างๆ ข้างต้นนี้เอง เป็นสาเหตุที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์เกิดแนวคิดในการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองทั่วราชอาณาจักร อย่างไรก็ดี แนวคิดในการสร้างและปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองในแต่ละเมืองก็มีเหตุผลเบื้องหลังที่มีน้ำหนักแตกต่างกันไป เพราะเมืองแต่ละแห่งมียุทธศาสตร์และเศรษฐกิจที่แตกต่างกัน ด้วยเหตุนี้ ในเบื้องต้นนี้จะขอแบ่งกลุ่มเมืองต่างๆ ที่ได้รับการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองโดยลमारออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก การสร้างป้อมและกำแพงเมืองเพื่อสร้างระบบการป้องกันเมืองหลักหรือเมืองหลวงได้แก่ การสร้างที่เมืองอยุธยา เมืองลพบุรี และเมืองอินทบุรี

กลุ่มสอง การสร้างป้อมและกำแพงเมืองเพื่อสร้างระบบควบคุมเมืองการค้าได้แก่ เมืองบางกอก และเมืองมะริด ซึ่งทั้งสองเมืองถือเป็นหัวใจของการค้าของอยุธยา

กลุ่มที่สาม การสร้างป้อมและกำแพงเมืองเพื่อเสริมความเข้มแข็งให้กับเมืองท่าทางภาคใต้ด้านตะวันออกของคาบสมุทรมาลายู ได้แก่ เมืองนครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง

อนึ่ง แผนผังการสร้างป้อมกำแพงเมืองของลามาร์ทุกแห่ง ล้วนผ่านการตรวจจาก สมเด็จพระนารายณ์ทั้งสิ้นก่อนลงมือสร้างจริง ดังข้อความในบันทึกของฝรั่งเศสว่า “พระเจ้ากรุงสยามจะต้องเป็นผู้ที่เห็นชอบในแบบเสียก่อนจึงจะลงมือสร้างป้อมได้” ส่วนในแง่ของวัสดุก่อสร้างนั้นตามบันทึกรายงานว่า สมเด็จพระนารายณ์ เป็นผู้พระราชทานเครื่องมือและอิฐปูนทั้งหมด (หอพระสมุดวชิรญาณ 2471, 40) ข้อมูลป้อมกำแพงเมืองของแต่ละเมืองมีบทวิเคราะห์ดังนี้

กลุ่มแรก โครงการก่อสร้างป้อมและกำแพงเมืองหลักหรือเมืองหลวง

เมืองลพบุรี

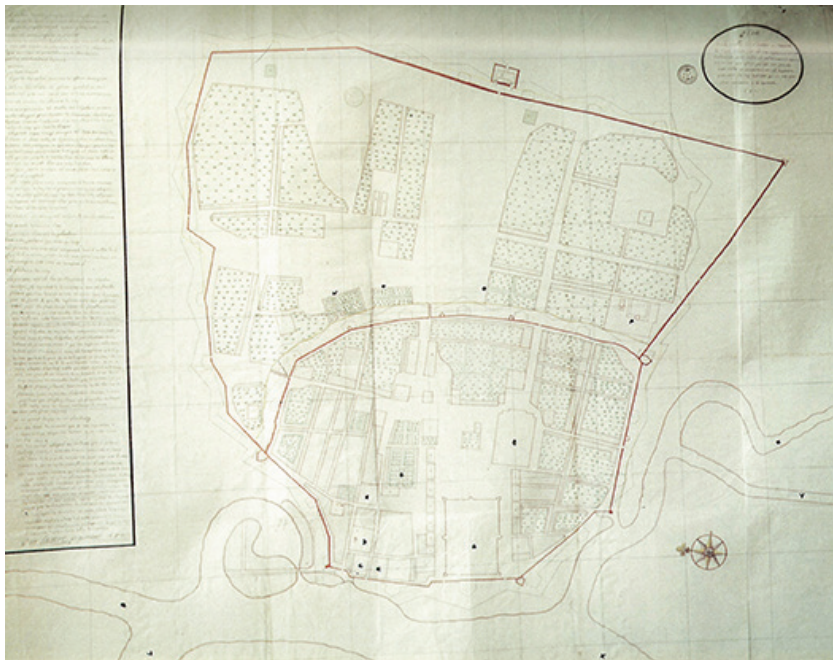
ในช่วงเวลานั้น แทบจะเรียกได้ว่าเมืองลพบุรีเป็นเมืองหลวงแห่งที่สองของอยุธยา เพราะพระนารายณ์ประทับที่นั่นครั้งละหลายเดือน แม้กระทั่งในวินาศสุดท้ายในชีวิตของพระองค์ เป็นไปได้ว่า ลามาร์ได้เริ่มงานออกแบบป้อมกำแพงเมืองที่ลพบุรีเป็นแห่งแรก เพราะคณะราชทูตของ โชมอง ได้เข้าเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ที่เมืองลพบุรี เมื่อ พ.ศ. 2228 และยังปรากฏว่าในพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ได้กล่าวว่า “[พระองค์] ให้ตกแต่งป้อมค่ายหอรบเชิงเทินปราการเมืองและสระน้ำสวยที่ชำรุดปรักหักพัง...” (ดำรงราชานุภาพ 2495, 166) ถึงแม้ว่าจะไม่มีการกล่าวถึงลามาร์ว่าเป็นผู้ควบคุมการก่อสร้าง แต่จากลำดับเนื้อหาในพงศาวดารมีความชัดเจนควรเป็นลามาร์

สำหรับที่เมืองลพบุรี แผนผังที่ลามาร์ วาดมี 2 แผนผังด้วยกัน แผนผังแรก (แผนผังที่ 3) เป็นการปรับปรุงพื้นที่เมืองทั้งหมด โดยเส้นสีแดง (ทึบ) เข้าใจว่าเป็นแนวกำแพงเมืองเดิม ส่วนแนวกำแพงที่ลามาร์ จะปรับปรุงจะลากด้วย

สีด้า-เทา (ดินสอ) ซึ่งซ้อนทับกับแนวเส้นสีแดงเกือบทั้งหมด ลักษณะกำแพงใหม่มีความหนามากขึ้น และมีป้อมตลอดแนวกำแพง ซึ่งต่างจากป้อมเก่า ที่มีป้อมเฉพาะบางจุดเท่านั้น อย่างไรก็ตาม เข้าใจว่าแนวกำแพงและป้อมคงได้รับการปรับปรุงบางส่วนคือเฉพาะในส่วนของป้อมและกำแพงชั้นนอก ดังเช่นป้อมเมืองเป็นป้อมมุมกำแพงก่อด้วยหิน (ภาพที่ 5, 6)

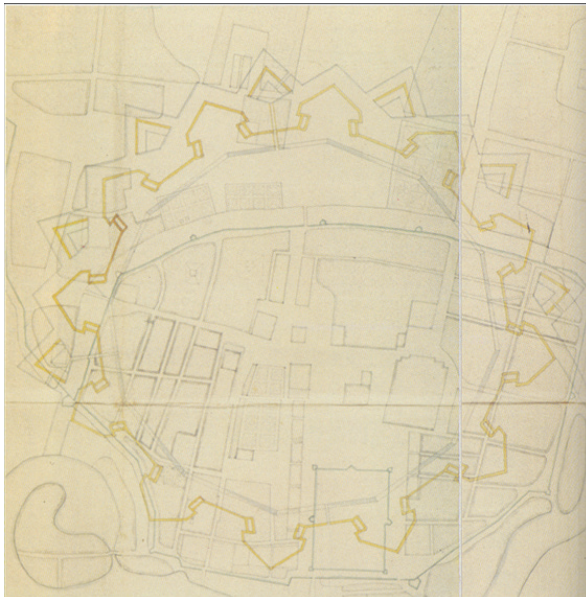
อนึ่ง สำหรับป้อมและแนวกำแพงสมัยแรกนั้น สร้างในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นไปได้สูงว่าชาวเปอร์เซียเป็นวิศวกรในการออกแบบ เพราะเป็นกลุ่มที่มีอิทธิพลทางการเมืองสูงในสมัยนั้น อย่างไรก็ตาม รูปแบบของป้อมและกำแพงเมืองอาจได้รับแบบอย่างมาจากอินเดีย ซึ่งชาวมุสลิมเปอร์เซียมีการติดต่อกับอินเดียเป็นหลัก ดังเห็นได้จากการทำประตูเมืองเป็นรูปทรงโค้งปลายแหลมเป็นต้น (ภาพที่ 5)

แผนผังที่สอง (แผนผังที่ 4) มีความน่าสนใจมาก เพราะวาดเป็นวงกลมกระจายตัวออกเป็นแนกคล้ายรูปดาว มีป้อมตลอดแนวกำแพง โดยแผนผังเขียนซ้อนทับลงไปบนอาคารทั้งหมด ลักษณะเช่นนี้คือ การทำเมืองป้อมรูปดาวสมบูรณ์แบบซึ่งสะท้อนรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบโอบองชัดเจน ถ้าหากมีการสร้างขึ้นจริง แผนผังนี้จะคล้ายกันมากกับแผนผังของป้อมเนฟ-บริซาค ที่เมืองอัลซาสซ์ ซึ่งออกแบบโดยโอบอง เมื่อ ค.ศ. 1698 (UNESCO 2016) อย่างไรก็ตาม อาจเป็นเพราะต้องรื้อพระราชวังเกือบทั้งหมด จึงทำให้ไม่มีการสร้างจริง

แผนผังที่ 3 เมืองละโว้ (ลพบุรี) ออกแบบการสร้างโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687

(ที่มา Jacq-Hergoualc'h 1993, doc.40)

แผนผังที่ 4 เมืองละโว้ (ลพบุรี) ออกแบบการสร้างโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687 มีลักษณะเป็นแบบเมืองป้อม ซึ่งวังของพระมหากษัตริย์จะอยู่ในพื้นที่ในตัวป้อมอย่างเต็มรูปแบบ ป้อมนี้ไม่ได้ทำการสร้างจริง (ที่มา Jacq-Hergoualc'h 1993, doc.51)

ภาพที่ 5 ป้อมมุมเมืองที่เมืองลพบุรี สร้างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ออกแบบโดยลามาร์
(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0000673&imgselect=0000673_002.JPG)

ภาพที่ 6 ป้อมชัยชนะสงครามเมืองลพบุรี สร้างสมัยสมเด็จพระนารายณ์
(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0000673&imgse-lect=0000673%20_002.JPG)

ภาพที่ 7 ประตูเมืองลพบุรี สร้างสมัยพระนารายณ์ จากรูปแบบของประตูทรงโค้งยอดแหลมสะท้อนอิทธิพลของ ชาวเปอร์เซียแสดงว่าเป็นงานสร้างก่อนหน้าการปรับปรุงของลามาร์
(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0000673&imgse-lect=0000673%20_002.JPG)

มีประเด็นหนึ่งที่น่าสนใจด้วยคือ ในอดีตเคยมีการตีความว่า สมเด็จพระนารายณ์ ทำการปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองพระราชวังนารายณ์ราชนิเวศน์ เพื่อเป็นเมืองหลบลภัยเตรียมรับศึกกับฮอลันดา แต่ในประเด็นนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2523) ให้ความเห็นว่า สาเหตุที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงเลือกที่จะประทับอยู่เมืองลพบุรีนานถึง 8-9 เดือนต่อปี ก็เพราะภายในราชสำนักอยุธยาอันอันตรายเกินไป เต็มไปด้วยกลุ่มการเมืองหลายกลุ่มที่ยากต่อการควบคุม การเสด็จมาอยู่ที่เมืองลพบุรีจึงมีความปลอดภัยมากกว่า (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2523) ถ้าเชื่อตามข้อสมมติฐานนี้ การปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองลพบุรีจึงอาจมีวัตถุประสงค์เพื่อป้องกันศัตรูภายในราชอาณาจักรมากกว่าภายนอกราชอาณาจักร ดังจะเห็นได้ว่าในแผนผังที่ 4 ได้มีการทำป้อมรูปดาวเพื่อล้อมพระราชวังหลวงเอาไว้ ซึ่งสะท้อนว่าพระนารายณ์ทรงต้องการเสริมความปลอดภัยของพระราชวังให้แน่นหนามากขึ้นเพื่อเตรียมรับมือปัญหาในอนาคตซึ่งไม่ช้าก็เกิดขึ้นจริง

ราชธานีกรุงศรีอยุธยา

ด้วยการที่กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวงจึงทำให้มีการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองมาหลายยุคสมัย ทว่ากลับมีข้อมูลในแง่ของเอกสารทางประวัติศาสตร์ไม่มากนัก เช่นเดียวกับข้อมูลการขุดค้นที่ยังมีการพิมพ์เผยแพร่กันน้อย

ป้อมปราการและกำแพงเมืองอยุธยาที่สร้างด้วยอิฐคงทำขึ้นตั้งแต่ก่อนหน้ากลางพุทธศตวรรษที่ 21 แล้ว ดังเห็นได้จากเมื่อสมเด็จพระไชยราชาธิราชสวรรคตแล้วนั้น ปรากฏว่าพระเจ้ากรุงหงสาวดีได้ยกกองทัพมาเมื่อ พ.ศ. 2073 ทำให้สมเด็จพระมหาจักรพรรดิโปรด “ให้ซ่อมแซมกำแพงนครซึ่งชำรุดปรักหักพังให้มั่นคงโดยรอบคอบ...” (หอสมุดพระวชิรญาณ 2479, 32) ต่อมาใน

รัชสมัยพระมหาธรรมราชา ใน พ.ศ. 2113 พระองค์ได้สั่งให้ “เหลือก” กำแพงรอบพระนครไปตั้งติดริมแม่น้ำ และให้ตบแต่ง “ป้อมหัวรบขายเขื่อนรอบพระนคร” (หอสมุดพระวชิรญาณ 2479, 119) หลังจากนั้นในสมัยสมเด็จพระนเรศวรได้สั่งให้มีการ “บำรุง” และ “ซ่อมกำแพงปรางการต้ายเตี้ยและหอรับทั้งปวงรอบพระนคร” (หอสมุดพระวชิรญาณ 2479, 139) โดยสรุปแสดงว่าก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ได้มีการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองมาแล้วอย่างน้อย 3 ครั้งด้วยกัน

ในแง่ของหลักฐานทางโบราณคดี เท้าที่ทราบ จากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณป้อมเพชรที่กรุงศรีอยุธยาได้พบแนวของป้อมสมัยแรกสร้าง ซึ่งมีพื้นฐานเป็นแผนผังรูปทรงกลมอยู่ใต้ชั้นป้อมสมัยหลังสุด เข้าใจว่าลักษณะแผนผังเช่นนี้เป็นลักษณะของป้อมที่ได้รับอิทธิพลจากโปรตุเกส ตำแหน่งของป้อมเพชรเป็นจุดที่สำคัญทางยุทธศาสตร์เพราะตั้งจุดที่แม่น้ำเจ้าพระยาและป่าสักมาบรรจบกัน จึงพัฒนาขึ้นเป็นย่านการค้า

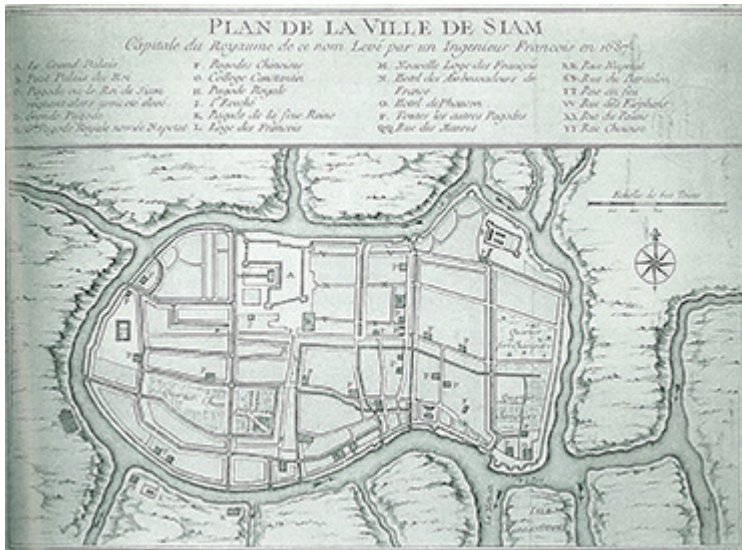
สภาพป้อมและกำแพงเมืองอยุธยาในช่วงสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้นมีสภาพที่ทรุดโทรมมาก ดั่งบันทึกของลามาร์ว่าเขานั้น “ได้รับคำสั่งให้สร้างป้อมเล็กๆ หลายป้อมในเมืองหลวง [อยุธยา] ซึ่งข้าพเจ้าสามารถดำเนินการได้เป็นอย่างดี รวมถึงสามารถดำเนินการได้อย่างไม่มีข้อผิดพลาดที่เมืองบางกอก กำแพงของเมืองหลวงเกือบทั้งหมดทรุดโทรมและเอียงในหลายจุด ซึ่งสามารถเห็นได้จากแผนผัง...” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 190)

จากสภาพของป้อมและกำแพงเมืองดังกล่าว ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงสั่งให้ลามาร์ดำเนินการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองโดยรอบทั้งหมด ทั้งใน

เขตพระราชวังและตัวเมืองอยุธยา เขาได้ขยายขนาดของกำแพงเมืองและป้อมใหม่ทั้งหมด ที่สำคัญลามาร์ได้บันทึกไว้ด้วยว่า “...เป้าหมายสำหรับการปรับปรุงนี้คือ กษัตริย์แห่งสยามมีพระประสงค์เป็นทางหนึ่งในการยับยั้งเหตุจลาจล ข้าพเจ้าจึงได้วางผังของป้อมจำนวน 12 แห่ง พร้อมทั้งปืนใหญ่ด้วย” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 190)

“เหตุจลาจล” ที่ว่านี้เราอาจตีความได้หลายอย่างทั้งเหตุจลาจลที่อาจเกิดขึ้นภายในอยุธยาเอง หรือเหตุที่อาจเกิดจากการทำสงครามกับรัฐข้างเคียง แต่ความเป็นไปได้แล้วก็คือ เหตุจลาจลนี้อาจหมายถึงปัญหากับกลุ่มประชาชนชาวต่างชาติที่เข้ามาลงทุนทำธุรกิจในอยุธยา ไม่ว่าจะเป็นฮอลันดา อังกฤษ และกลุ่มมุสลิมที่อยู่มานานด้วย

ความจริงแล้ว ลามาร์ได้วาดแผนที่ของกรุงศรีอยุธยาตั้งแต่ปากแม่น้ำเจ้าพระยามาจนถึงเมืองอยุธยา ตามบันทึกของลามาร์ ได้แสดงให้เห็นถึงความใส่ใจเป็นพิเศษต่อป้อมที่เมืองบางกอกที่ซึ่งเตรียมการเพื่อให้ทหารฝรั่งเศสเข้าไปประจำการ ซึ่งประเด็นของเมืองบางกอกนี้จะนำเสนอในหัวข้อถัดไป ทั้งหมดนี้แสดงความตั้งใจของฝรั่งเศสที่พยายามจะเข้าใจยุทธศาสตร์ของอยุธยาให้ได้มากที่สุด

แผนผังที่ 5 แผนผังเมืองอยุธยา ออกแบบโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687
(ที่มา Michel Jacq-Hergoualc'h 1993, doc.9)

ด้วยการที่แผนผังที่ลามาร์วาดขึ้นเพื่อใช้ในการสร้างป้อมและกำแพงเมืองจริง จึงเน้นการวาดแบบขึ้นเพื่อทำเป็นแผนผัง ใส่ระบบสัญลักษณ์ และตัดรายละเอียดที่เป็นวัดหรือพระราชวังออกไป เผยให้เห็นถึงถนน กำแพงวัง และกำแพงเมืองของอยุธยาทั้งหมด ซึ่งเมื่อเทียบกับแผนผังหรือแผนที่กรุงศรีอยุธยาที่วาดโดยชาวต่างชาติคนอื่น จะพบว่ามีลักษณะที่เป็นภาพกึ่งสามมิติหรือพยายามทำให้เกิดความสมจริงโดยมองจากมุมสูง

สำหรับแผนผังของลามาาร์ มีข้อสังเกตที่น่าสนใจอยู่ 3 จุดคือ

จุดแรกคือ บริเวณป้อมเพชรแม่น้ำเจ้าพระยา ซึ่งถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ที่สำคัญ เพราะเป็นสบของแม่น้ำ และเป็นย่านการค้า ทำให้ป้อมบริเวณนี้มีขนาดใหญ่ และมีมุมป้อมอยู่หลายมุม ทั้งนี้เพื่อใช้เป็นป้อมหลักในการรบกับศัตรูที่มาทางเรือจากทะเล

จุดที่สอง บริเวณทิศตะวันออกเฉียงเหนือของเกาะมีการออกแบบป้อมเป็นรูปสี่เหลี่ยมใกล้เคียงกับแม่น้ำป่าสักและลพบุรี ซึ่งบริเวณนี้ก็คือ วังหลังหรือพระราชวังจันทร์เกษม มีความเป็นไปได้ว่าอาจไม่ได้มีการปรับปรุงแผนผังของป้อมนี้แต่เป็นการวาดตามแบบของเดิม น่าสังเกตว่าแนวผังของวังหลังนี้ค่อนข้างคล้ายกันกับผังป้อมเมืองบางกอก เป็นไปได้ว่าอาจออกแบบโดยชาวโปรตุเกส

จุดสุดท้ายคือ บริเวณพระราชวังที่อยู่ทางทิศตะวันตกก่อนมาทางเหนือ แผนผังค่อนข้างซับซ้อนซิกแซกไปมา ที่มุมของกำแพงมีป้อมขนาดเล็กเป็นป้อมมุม กำแพง อาจเป็นส่วนหนึ่งของงานออกแบบของลามาาร์ เพราะไม่พบในแผนผังของลาลูแบร์ และแผนที่ของชาวต่างชาติคนอื่นๆ

ภายหลังจากที่ลามาาร์ได้ออกแบบป้อมและกำแพงเมืองแล้วเสร็จ อาจจะมีการดำเนินการปรับปรุงไปบางส่วน ซึ่งอาจจะแล้วเสร็จหรือไม่แล้วเสร็จก็ได้ เพราะหลังจากนี้เพียงไม่กี่ปี สมเด็จพระนารายณ์ได้เสด็จสวรรคต แต่งานต่างๆ คงจะทำได้ในรัชสมัยของสมเด็จพระเพทราชาแต่ไม่ได้มีการบันทึกไว้

เมืองอินทร์บุรี

ปัจจุบันไม่พบป้อมและกำแพงเมืองที่ก่อด้วยอิฐที่เมืองอินทร์บุรี จังหวัดสิงห์บุรี คงมีเฉพาะคูน้ำคันดินเท่านั้น เป็นไปได้ว่าไม่มีการสร้างจริง จากหลักฐานทาง โบราณคดีพบว่า เมืองอินทร์บุรีสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยทวารวดี เมืองนี้ตั้งอยู่เกือบ กึ่งกลางระหว่างแม่น้ำน้อยกับแม่น้ำเจ้าพระยา ไม่ห่างจากเมืองอินทร์บุรีลงมา ทางทิศใต้ มีชุมชนใหญ่ที่แหล่งเตาแม่น้ำน้อยสิงห์บุรีที่วัดพระปรางค์ ดังนั้น พื้นที่บริเวณเมืองอินทร์บุรีจึงเป็นชุมชนขนาดใหญ่ และถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ สำคัญในสงคราม ดังเห็นได้จากสงครามระหว่างอยุธยา กับหงสาวดีสมัยพระ มหารัชมงคล (มนตรี อำมาตยกุล 2507)

ด้วยความสำคัญข้างต้นนี้เอง อาจจะเป็นเหตุผลที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ ได้ มีการเตรียมการที่จะสร้างป้อมและกำแพงเมืองอินทร์บุรีขึ้น จากบันทึกของ บาทหลวงตาคาร์ด (Tachard) ได้กล่าวว่า “พวกเขาได้ออกจากเมืองละโว้ในวันที่ 18 มกราคม ค.ศ. 1687 กับลามาร์ที่พระเจ้ากรุงสยามได้ส่งให้ไปสร้างป้อม ปราการ พวกเราได้เดินทางด้วยถนนและต่อเรือไปยังเมืองอินทร์บุรี (Innebourie) โดยไปถึงช่วงบ่ายของวันที่ 19 สำหรับเมืองนี้เป็นหมู่บ้านเล็กๆ ที่มีถนนเส้น หลัก 3 สายที่สามารถนำไปสู่อาณาจักรพะโค ลาว และกัมพูชา พระเจ้า กรุงสยามทรงสั่งให้สร้างป้อมขนาดเล็กเพื่อใช้หยุดข้าศึกบนเส้นทางเดินทัพ ข้าพเจ้าได้เลือกสร้างป้อมขนาดเล็ก ขนาด 50 ยาร์ด ที่มีหอรบสี่หอรบ (Bastion) ซึ่งเป็นแบบเดียวกับที่เมืองบางกอก” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 188)

ในบันทึกที่เขียนโดยลามาร์ให้ข้อมูลว่า “กล่าวได้ว่า อินทร์บุรีเป็นเมืองขนาดเล็กใกล้แม่น้ำ อยู่เหนือขึ้นมาจากเมืองละโว้ 25 ไมล์ เมืองนี้มีทางหลักที่เชื่อม

ค่อกับพะโค ลาว และเมืองอื่นๆ ของกัมพูชา พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงสั่งให้ข้าพเจ้าสร้างป้อมปราการขนาดเล็กเพื่อใช้ป้องกันข้าศึกที่อาจจะผ่านมา ข้าพเจ้าได้ร่างแผนผังของป้อมขนาดเล็กซึ่งมีหอรบ 4 หอ มีขนาดมาตรฐานคือ 50 ยาร์ด โดยเป็นแบบเดียวกันกับที่บางกอก ด้านหน้าของหอรบมีขนาด 15 ยาร์ด ด้านข้างทั้งสองของหอรบมีขนาด 5 ฟาธอมครึ่ง และกำแพงมีขนาด 17 ยาร์ดครึ่ง มุมป้อมหันไปที่ 63 องศา ซึ่งเป็นมุมกำลังดีในการหันหน้าไปทางแม่น้ำ ข้าพเจ้าได้ออกแบบคูน้ำให้ล้อมรอบตลอดตัวป้อม ป้อมนี้จะถูกสร้างด้วยอิฐ ร่วมกับการใช้หินปูนและทราย ในการนี้ได้มีการเตรียมอิฐหนึ่งล้านก้อนไว้แล้ว ซึ่งจะผสมไปกับการใช้หินปูน ข้าพเจ้าได้ออกแบบให้กำแพงป้อมในส่วนฐานมีความหนา 12 ฟุต กำแพงมีความสูง 28 ฟุต ... ด้านในกำแพงมีการทำเชิงเทินมีความกว้าง 4 ยาร์ด...” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 188)

อย่างไรก็ตาม สุดท้ายแล้วป้อมปราการที่เมืองอินทร์บุรีนี้ไม่ได้ถูกสร้างขึ้นตามโครงการที่วางไว้ แต่ตามบันทึกของ ตาซาร์ด ได้กล่าวว่า พระเจ้ากรุงสยามได้ทรงมีคำสั่งอื่นแทนด้วยการให้ลามาร์สร้างป้อมปราการขนาดยาว 300 ยาร์ด กว้าง 200 ยาร์ด เพื่อใช้ในการป้องกันกัมพูชา ลาว และพะโคแทน ซึ่งตั้งอยู่ห่างไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเมืองอินทร์บุรี 2,000 ยาร์ด (Jacq-Hergoualc’h 1993, 188)

ผู้เขียนไม่แน่ใจว่าสถานที่สร้างป้อมปราการแห่งใหม่นี้ว่านี้อยู่ที่ใด เพราะทางใต้ของเมืองอินทร์บุรีลงมา ก็มีเพียงชุมชนโบราณที่วัดพระปรารค์ เมืองสิงห์บุรี เมืองพรหมบุรี และเมืองโบราณขนาดเล็กใกล้กับอนุสาวรีย์วีรชนค่ายบางระจัน ซึ่งทั้งหมดต่างไม่มีการสร้างป้อมปราการกำแพงเมืองที่ทำด้วยอิฐในสมัยอยุธยา แต่อย่างใด

หากย้อนพิจารณาเหตุการณ์ประวัติศาสตร์ในช่วงเวลานั้นจะพบว่า ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ เป็นช่วงที่อยุธยาพยายามทำสงครามกับเชียงใหม่ และอังวะ (พม่า) รวมถึงเข้าไปแทรกแซงการเมืองในอาณาจักรอื่นเช่นกัมพูชาอีกด้วย หรือในสมัยหลังลงมากรณีของค่ายบางระจัน ย่านเมืองอินทร์บุรี-สิงห์บุรี ก็คือ พื้นที่หน้าด่านสำคัญของอยุธยา ด้วยเหตุนี้ จึงเป็นเหตุจำเป็นที่ต้องมีการสร้างป้อมที่เมืองอินทร์บุรี และในพระราชพงศาวดารยังมีการกล่าวด้วยว่า ได้มีการสร้างกำแพงเมืองที่พิษณุโลกอีกด้วย (ดำรงราชานุภาพ 2495, 174) ซึ่งถือเป็นฐานกำลังพลสำคัญที่อยุธยาใช้ในการทำสงครามกับทางเชียงใหม่ ดังนั้นแนวคิดในการจะสร้างป้อมที่เมืองอินทร์บุรีก็คือส่วนหนึ่งของการสร้างระบบการป้องกันทางเหนือของอยุธยาตนเอง

กลุ่มสอง การสร้างป้อมและกำแพงเมืองเพื่อสร้างระบบควบคุมเมืองการค้าเมืองบางกอก

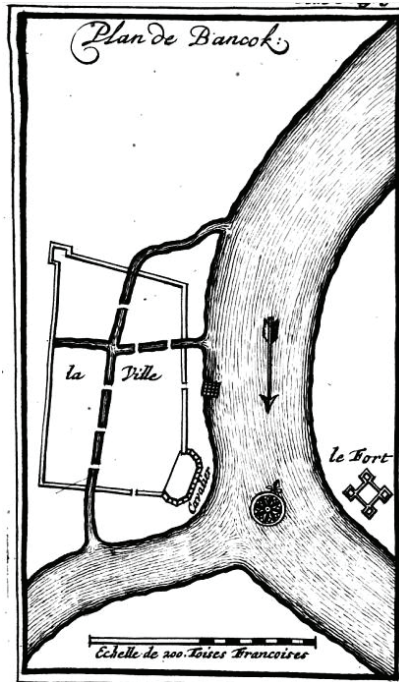
ตามบันทึกของต่างชาติ ป้อมเมืองบางกอก ถือเป็นกุญแจดอกสำคัญในการควบคุมการค้าของอยุธยา เพราะเป็นท่าเรือที่เมืองต่างๆ ในอาณาจักรอยุธยา อาณาจักรข้างเคียง และชาวจีนเดินทางเข้ามาค้าขายกัน อีกทั้งยังเป็นแหล่งรวมสินค้าจากมลายูและอินเดียอีกด้วย (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465)

จากเหตุผลข้างต้น จึงเป็นป้อมอันดับต้นๆ ที่ได้รับการปรับปรุง และฝรั่งเศสก็กระตือรือร้นเป็นพิเศษเพราะมีแผนที่จะยึดครองไม่ว่าจะด้วยการทูลขอหรือการใช้กองกำลังทหาร ดังเห็นได้จากก่อนหน้านี้ที่ลามาร์ จะก่อสร้างป้อมเมืองบางกอกนั้น สมเด็จพระนารายณ์ได้ทรงให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ ส่งจดหมายขอร้องให้ราชทูต ไซมอง มาแวงดูที่ป้อมเมืองบางกอก เพื่อขอคำแนะนำ

ดังนั้น ในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2228 โชมองได้บันทึกไว้ในจดหมายเหตุว่า “ป้อมนั้นก่อคล้ายๆ กัน และมีปืนเหล็กหล่ออย่างใหญ่ประจำอยู่ที่ป้อมเป็นอันมาก ข้าพเจ้าได้ขึ้นไปอยู่ที่ป้อมข้างซ้ายมือมีตึกก่อเรียบริยดีหลังหนึ่ง” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2462, 5-6) สำหรับป้อมที่โชมอง ได้แวะสำรวจนั้นคือป้อมวิชัยประสิทธิ์ในปัจจุบัน (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 ป้อมวิชัยประสิทธิ์ ปัจจุบันอยู่ในเขตกรมอุทการเรือ
(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/fad50/fad/display_data6.aspx?id=0000138)

แผนผังที่ 6 แผนผังเมืองบางกอกมีป้อมอยู่ 2 ป้อมแม่น้ำเจ้าพระยา ผังตะวันตกเป็นป้อมวิชัยประสิทธิ์ ผังตะวันออกเป็นป้อมวิไชยเณร แผนผังนี้วาดโดยลาลูแบร์ (ที่มา Loubère 1969)

อย่างไรก็ดี มีความเป็นไปได้ว่าแนวคิดในการก่อสร้างป้อมเมืองบางกอกจะมีที่มาจากเจ้าพระยาวิไชยเณร (ฟอลคอน) ดังที่ปรากฏในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ความว่า “เจ้าพระยาสมุหนายกกราบทูลพระกรุณาว่า ...ฝ่ายข้างปากใต้เล่าจะขอให้ก่อป้อมใหญ่ไว้ ณ เมืองธนบุรีทั้งสองฟากน้ำ และจะทำไซอันใหญ่ ซึ่งขวางน้ำตลอดถึงกันทั้งสองฟาก สำหรับจะป้องกันอริราชไพรีจะมีมาทางทะเล สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวก็ตรัสเห็นชอบด้วย ...และทรง

พระกรุณาจารย์ให้เจ้าพระยาวิไชยเณทร์เป็นแม่กองก่อป้อม...เมืองธนบุรีนั้น...”
(ดำรงราชานุภาพ 2495, 174)

ความคิดของเจ้าพระยาวิไชยเณทร์เองนั้น มีความสอดคล้องกับสถานการณ์ทางการเมืองของอยุธยาเองที่มีแรงกดดันที่ได้รับการจากบริษัทการค้าของฮอลันดาและอังกฤษ โดยเฉพาะฮอลันดาที่ถือว่ามียุทธพลสูงมากตั้งแต่สมัยพระเจ้าปราสาททองแล้ว จึงน่าจะเป็นส่วนสำคัญต่อการตัดสินใจที่สมเด็จพระนารายณ์ต้องเสริมระบบการป้องกันอยุธยาและเมืองท่าให้เข้มแข็งขึ้น ดังนั้นการปล่อยให้ฝรั่งเศสสำรวจป้อมเมืองบางกอกก่อนเดินทางมายังเมืองลพบุรีเพื่อเข้าเฝ้านั้นก็คือเรื่องที่ทั้งฝรั่งเศสและสยามได้คุยกันไว้ก่อนแล้ว และฝรั่งเศสเองก็คงรู้เป็นนัยด้วยว่าจะได้สร้างป้อมขึ้นที่บางกอกและมีสิทธิในการปกครองเมือง

เรื่องหนึ่งที่ควรกล่าวด้วยคือ สภาพการเมืองในสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็น “การเมืองแบบกลุ่มก้อน” หรือ “การเมืองแบบหลายขั้วอำนาจ” (Multipolar System) สมเด็จพระนารายณ์ไม่ค่อยไว้วางใจขุนนางไทยนัก จึงให้อำนาจกับขุนนางต่างชาติเป็นอย่างมาก เพราะไม่มีฐานกำลังอำนาจของตนเองที่ฝังตัวอยู่ในสยาม (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2523) เจ้าพระยาวิไชยเณทร์ พระคลังอัครมหาเสนาบดี หรือที่รู้จักกันดีในชื่อ คอนสแตนติน ฟอลคอน เป็นผู้ที่สมเด็จพระนารายณ์ทรงให้ความไว้วางใจเป็นอย่างสูง แต่ด้วยระบบการเมืองสมัยสมเด็จพระนารายณ์เป็นระบบการคานอำนาจกันระหว่างกลุ่มอำนาจของขุนนางชาวต่างชาติและชาวอยุธยา ทำให้ ฟอลคอน พยายามสร้างฐานอำนาจและเครือข่ายให้กับตนโดยผ่านประชาคมชาวต่างชาติที่เข้ามา ฝรั่งเศสคืออำนาจใหม่ที่ ฟอลคอน หวังจะใช้ประโยชน์ ด้วยเหตุนี้เอง ฟอลคอน จึงต้องการให้ฝรั่งเศสเข้ามามีอำนาจ ดังเห็นได้จากบันทึกของฝรั่งเศส ความว่า

“ด้วยคำขอร้องของท่านอรรคมหาเสนาบดี และด้วยพระราชประสงค์ของสมเด็จพระนารายณ์ เศวตเลียวเดอโชมอง จึงยอมให้นายเรือโท พอร์แบง กับเอนยีนเนีย เดอลามาร์ อยู่รับราชการในเมืองไทยต่อไป คือมองซิเออร์ พอร์แบงนั้นจะได้เป็นนายพลเรือ และเป็นแม่ทัพบังคับการกองทหารไทยทั่วไป และมองซิเออร์เดอลามาร์นั้นจะได้ไปสร้างป้อมในที่ต่างๆ ตามชายทะเลในพระราชอาณาเขต และได้สร้างป้อมใหม่ที่บางกอกเพื่อให้กองทหารฝรั่งเศสรักษา เพราะสมเด็จพระนารายณ์ได้มีรับสั่งให้ราชทูตสยามกับบาดหลวงตาชาติไปขอทหารฝรั่งเศสจากพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 แล้ว” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 87)

การขอตัวทั้งลามาร์และพอร์แบงนั้นยอมสะท้อนวัตถุประสงค์ทางการเมืองที่ชัดเจน และแสดงแนวโน้มที่สมเด็จพระนารายณ์ต้องการยกเมืองบางกอกให้กับฝรั่งเศส ซึ่งถ้าพิจารณากลุ่มผลประโยชน์ในเขตเมืองบางกอกแล้ว ก็จะเป็นที่ที่กลุ่มชุมชนมุสลิมและไทยมีอิทธิพลอยู่มาก ดังนั้น ในช่วงที่มีการสร้างป้อมเมืองบางกอกนั้นจึงได้เกิดกบฏมักกะสันขึ้น ซึ่งคงเป็นผลมาจากความไม่พอใจของกลุ่มอำนาจเดิมต่อกลุ่มประชาคมชาวฝรั่งเศสที่เข้ามา มีอิทธิพลอย่างเปิดเผย

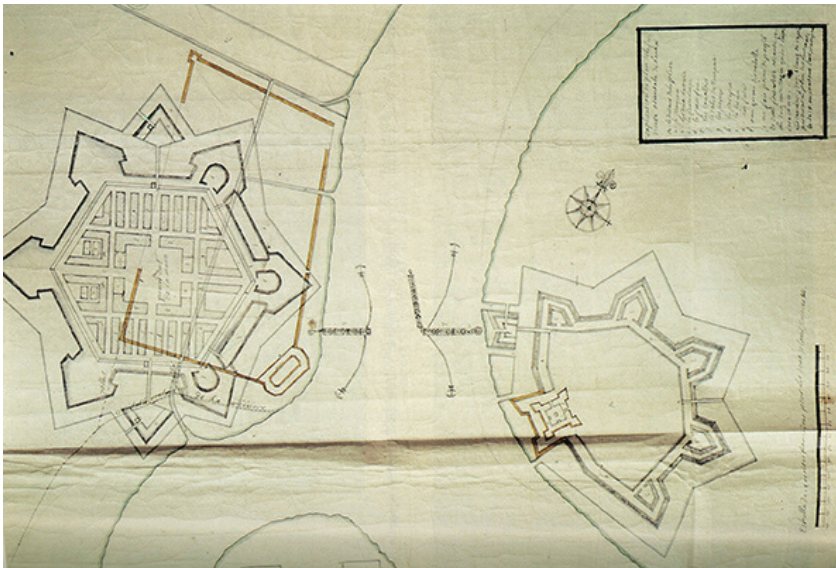
ป้อมเมืองบางกอกใช้เวลาสร้างอยู่นานมาก เพราะพื้นที่เป็นดินเลน ดังที่ในปี พ.ศ. 2230 มองซิเออร์ เดอ ลาลูแบร์ได้บันทึกว่า “เมื่อวันที่ 18 เดือนตุลาคม... พอไปถึงบางกอกทหารก็ได้ยิงปืนใหญ่รับราชทูต แล้วราชทูตก็ได้ขึ้นไปดูป้อม ซึ่งนายช่างเดอ ลามาร์กำลังสร้างอยู่ในที่นั้นทำเป็นเนินใหญ่หนา 20 ฟิต แต่

ยังเป็นโคลนละอะไปหมดต่อน่าแล้งแดดเผาดินนั้นจึงจะแข็งตัว” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2462, 139-140) ป้อมที่กำลังสร้างอยู่นี้ควรเป็นป้อมฝั่งพระนครที่มีชื่อเรียกว่า ป้อมวิไชยเณร ตรงข้ามกับป้อมวิชัยประสิทธิ์ฝั่งกรุงธนบุรีในปัจจุบัน เช่นเดียวกับที่มืองซิเอร์ เซเบเรต์ ได้บันทึกไว้ว่า “...แผนที่ป้อมนั้นมองซิเอร์เดอ ลามาร์เป็นผู้ได้ทำขึ้น แต่ในที่นี้จะต้องกล่าวความแต่ข้อเดียวซึ่งหาบปรากฏในแผนที่ไม่ คือว่าพื้นที่ดินในป้อมนี้เป็นเลนเป็นโคลน ถูกแดดหน้าก็แห้งแข็งดูเหมือนจะเป็นดินแข็งไปทั้งหมด แต่ครั้นขุดลงไปเพียงแต่ลึก 6 ฟุตเท่านั้นก็เป็นเลนเป็นตมไปหมด เมื่อเอาท่อนเหล็กยาวตั้ง 20-25 ฟุต แทงลงไปก็ไม่มีพบดินแข็งเลย ซึ่งพื้นดินเป็นเช่นนี้ก็ต้องนับว่าเป็นพื้นที่เลวอย่างที่สุด” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2471, 51)

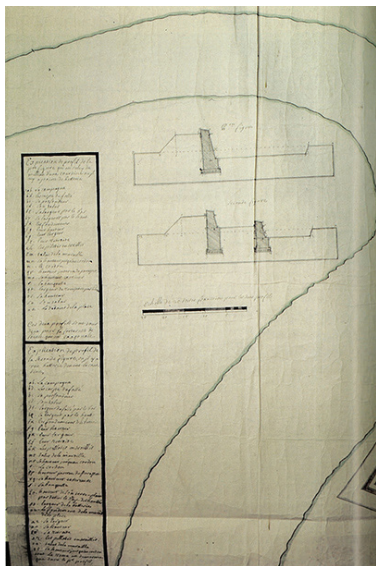
นอกจากนี้ ยังมีปัญหากับชุมชนในพื้นที่อีกด้วย จนเรียกได้ว่าพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวทางการเมืองอย่างมาก ทำให้ต้องออกแบบกันหลายครั้ง ดังเห็นได้จากการก่อสร้างป้อมใหม่นี้ไม่สามารถเริ่มต้นได้ทันทีทันใด เพราะกลัวไปกระทบกับวัด ซึ่งหมายถึงชุมชนนั่นเอง จึงต้องรอจนกว่าจะได้รับพระบรมราชานุมัติ ดังปรากฏหลักฐานความว่า “ค.ศ.1687 พอลคอนไม่ยอมให้การสร้างแปลงป้อมที่บางกอกได้เริ่มลงมือ เพราะแนวที่จะทำป้อมมีวัดอยู่วัดหนึ่ง พอลคอนไม่อนุญาตให้เคลียร์วัด แต่เกี่ยงให้รอพระบรมราชานุมัติเสียก่อน” (อ้างตาม นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2532, 55) วัดที่เวลานี้ควรเป็นวัดโพธิ์ เพราะถ้านำแผนที่ปัจจุบันไปเทียบกับแผนที่ของลามาร์ จะพบว่า วัดโพธิ์จะอยู่บริเวณทิศตะวันตกเฉียงเหนือของป้อมพอดี

ฝรั่งเศสตั้งใจจะสร้างป้อมเมืองบางกอกให้ใหญ่และแข็งแรงเป็นพิเศษ เพราะต้องการยื่นข้อเสนอเพื่อดูแลป้อมเมืองบางกอกแทนฮอลันดา ที่สำคัญถ้า

ฝรั่งเศสได้ป้อมเมืองบางกอกจะทำให้บริษัทการค้าของฮอลันดา อังกฤษ และ โปรตุเกสไม่สามารถควบคุมการค้าของอยุธยาได้อีก การเมืองของการค้าเบื้อง หลังการสร้างป้อมเมืองบางกอกจึงเป็นเหตุผลให้ลามาร์ ออกแบบป้อมขนาดใหญ่ 2 ป้อม เพื่อควบคุมการค้าบริเวณนี้ ดังนั้น ระหว่างป้อมทั้งสองแห่งจึงมี การทำไซ้กันแม่น้ำไว้ด้วย (แผนผังที่ 7, 8) ซึ่งคล้ายกับแผนผังป้อมเมืองสุพรรณภูมิ ที่ไวบองออกแบบ

แผนผังที่ 7 ป้อมเมืองบางกอก (ปัจจุบันคือ ป้อมวิชัยประสิทธิ์) ออกแบบการสร้างโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687 ลักษณะเป็นป้อมรูปดาวทั้งสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และมีไซ้ซึ่งกันแม่น้ำ (ที่มา Jacq-Hergoualc'h 1993, doc.44)

แผนผังที่ 8 แสดงด้านตัดขวางของป้อมเมืองบางกอก ออกแบบการสร้างโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687
(ที่มา Jacq-Hergoualc'h 1993, doc. 43)

ป้อมแรก เป็นป้อมใหญ่รูปดาวตั้งอยู่ฝั่งธนบุรี มีชื่อว่าป้อมวิชัยประสิทธิ์ ปัจจุบันตั้งอยู่ในเขตพื้นที่กองทัพเรือ ทว่าแผนผังนี้เป็นเพียงภาพวาดไม่ได้สร้างจริง สิ่งที่น่าสนใจคือ ความตั้งใจที่จะสร้างทับบนพื้นที่ป้อมเดิมที่มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนและมีป้อมมุมกำแพง ซึ่งลามาร์ ลากด้วยเส้นสีแดง น่าสังเกตว่าป้อมมุมกำแพงทางทิศตะวันออกเฉียงใต้เป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมมน ซึ่งอาจเป็นป้อมที่โปรตุเกสช่วยออกแบบ ในขณะที่ป้อมมุมกำแพงอื่นๆ เป็นป้อมรูปสี่เหลี่ยมปลายหอก ลักษณะของป้อมแบบนี้สามารถเปรียบเทียบกับรูปแบบได้กับ ป้อมอะกัวดา (Aguada Fort) ที่เมืองกัว ประเทศอินเดีย ซึ่งสร้างเมื่อ ค.ศ. 1612

ดังนั้น ในที่นี้ขอสันนิษฐานว่า ป้อมวิชัยประสิทธิ์ที่คิดกันโดยทั่วไปว่าเป็นป้อมที่สร้างสมัยสมเด็จพระนารายณ์นั้น อาจจะไม่ถูกต้อง เพราะป้อมนี้ควรสร้างในสมัยก่อนหน้านี้อย่างมากก็มีการปรับปรุงเล็กน้อยในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อนึ่ง ป้อมวิชัยประสิทธิ์นี้ เคยมีการขุดค้นทางโบราณคดีจนถึงฐานราก พบว่า ฐานรากใช้ระบบกำแพงรับน้ำหนักทั้งหมดเรียกว่า ระบบโครงสร้างแบบคลองราก หรือใช้อิฐก่อเป็นแนวคานสานต่อกันเพื่อรับน้ำหนักของตัวป้อม และบริเวณกำแพงของป้อมนั้นจะมีฐานรากก่อเป็นคานและมีอิฐก่อเป็นแนวชั้นบันไดเพื่อยึดตัวกำแพงอีกชั้นหนึ่ง (กรณีการ สุธิรรัตนภิรมย์ 2555; กรมศิลปากร 2547)

ในขณะที่ป้อมฝั่งตรงข้ามคือในเขตพระนครปัจจุบัน หรือป้อมวิชัยเยนทร์พบว่า มีลักษณะที่แตกต่างไปจากป้อมวิชัยประสิทธิ์ กล่าวคือ ด้านหนึ่งทำเป็นวงโค้งขนานไปกับแนวตลิ่ง ที่กึ่งกลางมีป้อมขนาดเล็ก ซึ่งทำหน้าที่เป็นหอรบ ภายในตัวป้อมมีโรงทหารของฝรั่งเศส โรงเก็บเสบียง และโรงสวด (กรณีการ สุธิรรัตนภิรมย์, 2555) ตามบันทึกของฝรั่งเศสรายงานว่ ป้อมแห่งนี้มีขนาดหน้า 20 ฟิต (หอพระสมุทวชิรญาณ, 2465) ป้อมนี้ถือเป็นสมรภูมิรบสำคัญระหว่างทหารฝรั่งเศสกับทหารอยุธยา เพราะต้องการขับไล่ฝรั่งเศสออกไป ต่อมาป้อมแห่งนี้ได้ถูกรื้อไปในสมัยต้นรัตนโกสินทร์เพื่อทำการขยายพระบรมมหาราชวัง

จนเมื่อปี พ.ศ. 2549 ได้มีการขุดค้นทางโบราณคดีโดยคณะโบราณคดีมหาวิทยาลัยศิลปากร ได้พบฐานรากเดิมของป้อม ซึ่งเป็นไม้ซุงวางเป็นแนวนอนรองรับแนวอิฐ ระหว่างการขุดค้น พบว่า ดินมีลักษณะที่อ่อนมาก ถล่มง่าย และมีน้ำใต้ดินไหลเข้ามาตลอดเวลา (กรณีการ, 2555) แสดงว่า การ

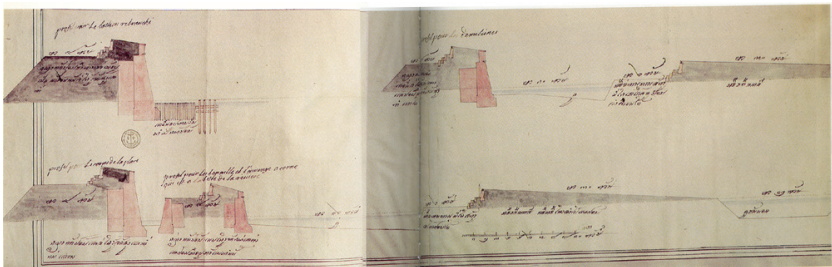
ก่อสร้างป้อมสมัยพระนารายณ์คงต้องมีการวางฐานรากลึกลงไปต่ำกว่าระดับน้ำใต้ดิน สำหรับในส่วนที่คณะโบราณคดี ได้ทำการขุดค้นไปนั้น แนวอิฐที่พบอาจเป็นแนวฐานรากของหอรบต่อกับแนวกำแพงป้อมด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ เพราะแนวของอิฐที่ขุดพบมีแผนผังที่ซับซ้อน ไม่ได้เรียงไปในทิศทางเดียวกัน (ภาพที่ 9)

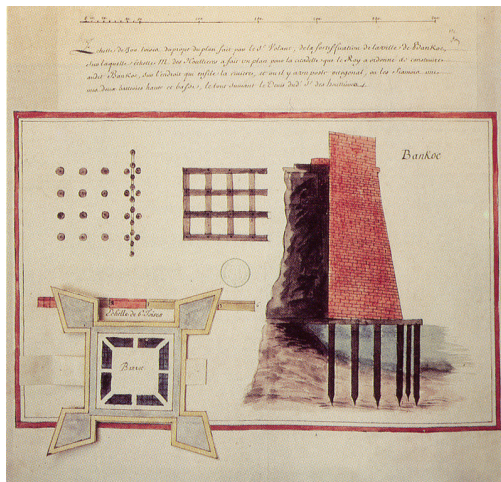
ภาพที่ 9 หลุมขุดค้นแสดงแนวฐานรากของป้อมวิไชยเณทร์ ซึ่งตั้งอยู่ในเขตกระทรวงพาณิชย์เดิม (ปัจจุบันคือ มิวเซียมสยาม) (ที่มา กระณีการ์ สุธีรัตนภิรมย์ 2555, 341)

อย่างไรก็ตาม ด้วยความยากลำบากในการก่อสร้างป้อมวิไชยเณทร์นั้น ทำให้ลามาตร์คงต้องมีวิศวกรผู้ช่วยอยู่ 2 คนคือ โวลองต์ (Vollant des Verquains) และอูยแลเรส์ (Houillères) (แผนผังที่ 10) เข้าใจว่า โวลองต์ เป็นคนที่ออกแบบแผนผังด้านข้างของป้อมวิไชยเณทร์ (แผนผังที่ 9) ส่วน อูยแลเรส์ เป็นคนที่ออกแบบแผนผังหอรบหรือป้อมปราการริมน้ำที่ตั้งอยู่กึ่งกลางของป้อมใหญ่

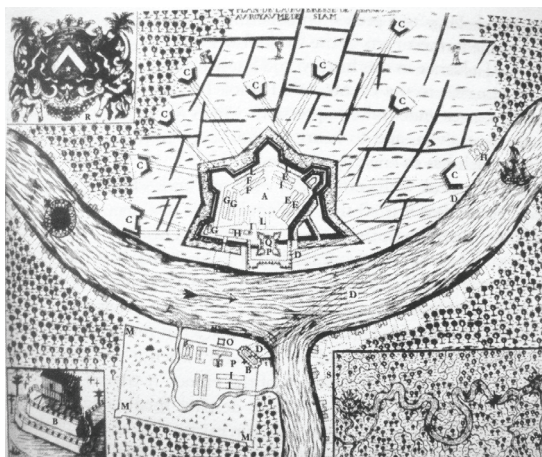
ซึ่งต้องการการออกแบบฐานรากเป็นพิเศษ ดังนั้น ถ้าย้อนกลับไปดูในแผนผังของลาลูแบร์จะพบว่า ป้อมฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาที่เป็นรูปสี่เหลี่ยมนี้ก็คือ แผนผังของหอรบริมแม่น้ำที่โวลองต์ช่วยลามาออกแบบนั่นเอง อาจมีผู้ถกเถียงได้ว่า ป้อมมิวเซียมเอนทร์ตามแผนผังของลามาาร์นั้นอาจสร้างไม่เสร็จจริง และเชื่อภาพที่ลาลูแบร์วาด แต่จากภาพวาดแผนผังป้อมเมืองบางกอกของโวลองต์ในปี ค.ศ. 1688 (แผนผังที่ 11) อันเป็นปีสุดท้ายของรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ ป้อมแห่งนี้ได้ถูกโจมตีโดยทหารของพระเพทราชาอย่างหนักเพื่อทำการขับไล่ทหารฝรั่งเศสออกไป (Smithies 2003) ดังนั้น แสดงว่าในปี ค.ศ. 1688 นั้นป้อมมิวเซียมเอนทร์สร้างเสร็จแล้ว

แผนผังที่ 9 แสดงด้านตัดขวางของป้อมเมืองบางกอก ออกแบบการสร้างโดยโวลองต์ เมื่อ ค.ศ. 1687
(ที่มา Jacq-Hergoualc'h 1993, doc.43)

แผนผังที่ 10 แสดงด้านตัดขวางของป้อมเมืองบางกอก ออกแบบการสร้างโดยอูเยแลเรส์ เมื่อ ค.ศ. 1687
(ที่มา Jacq-Hergoualc'h 1993, doc. 47)

แผนผังที่ 11 แสดงป้อมเมืองบางกอกวาดโดยโวลอง แสดงภาพของการโจมตีป้อมเมืองบางกอกโดยทหารของพระเพทราชาเมื่อ ค.ศ. 1688 (ที่มา Smithies 2003, Fig. 14)

อย่างไรก็ตาม จากแผนผังที่โวลอง และอูยแลเรส์ออกแบบไว้ทำให้เห็นภาพด้านตัด (Cross-section) ซึ่งแสดงถึงเทคนิคการก่อสร้างป้อมเมืองบางกอก กล่าวคือ ในการก่อสร้างลำดับแรกจะมีการตอกเสาเข็มไม้ลงไปเพื่อให้ดินแน่นขึ้น จากนั้นจึงค่อยก่ออิฐเป็นแนวของป้อมขึ้นไป จากแผนผังภาพด้านตัดที่ลามาเร่ได้ออกแบบไว้จะเห็นได้ว่ามีความแตกต่างจากของโวลอง และอูยแลเรส์คือ ไม่ได้แสดงถึงการก่อสร้างในส่วนฐานรากด้วยการตอกเสาเข็มลงไป และที่สำคัญตัวป้อมทั้งหมดตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เป็นบกทั้งหมด ในขณะที่แผนผังป้อมของโวลอง และอูยแลเรส์ สร้างยื่นลงไปในน้ำ ทั้งหมดนี้สะท้อนปัญหาของการสร้างป้อมแห่งนี้ อีกจุดที่น่าสนใจคือในแผนผังที่ออกแบบโดยโวลองได้พบว่าการเขียนอักษรไทยกำกับไว้ด้วย ซึ่งแสดงว่านับตั้งแต่การออกแบบและควบคุมการก่อสร้างจะต้องมีช่างอยุธยาเข้ามาร่วมทำงานด้วย เทคนิคการใช้เสาเข็มไม้เนื้อดีต่อมาน่าจะส่งต่อไปกับการสร้างป้อมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ดังพบการใช้เสาไม้ที่ป้อมมหาภาพ (กรมศิลปากร 2547) อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้สะท้อนถึงการแลกเปลี่ยนความรู้กันระหว่างช่างชาวยุโรปกับอยุธยา ซึ่งน่าจะพิจารณาขยายไปสู่การศึกษางานช่างสมัยอยุธยาอื่นๆ ด้วย

ภายหลังจากที่ป้อมวิไชยเณรสร้างแล้วเสร็จ สมเด็จพระนารายณ์ได้โปรดฯ “ให้ทหารฝรั่งเศสมาควบคุม” โดยผสมกันกับทหารไทยและโปรตุเกส รวมทั้งมรดราว 400 คน กองทหารผสมที่เกิดขึ้นนี้ กลุ่มขุนนางฝรั่งเศสนั้นมีการถกเถียงกันอย่างเคร่งเครียด เพราะด้วยฝรั่งเศสนั้นหมายจะยึดป้อมบางกอก การมีทหารไทยกับโปรตุเกสผสมนั้นย่อมจะทำให้ควบคุมป้อมไว้ไม่มีมือไม่ได้ทั้งหมด แต่สุดท้ายฝรั่งเศสก็ต้องยอม เพราะทหารฝรั่งเศสตายกลางทะเลระหว่างเดินทางมาและยังอ่อนแอมากกับสภาพแวดล้อมใหม่ (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465)

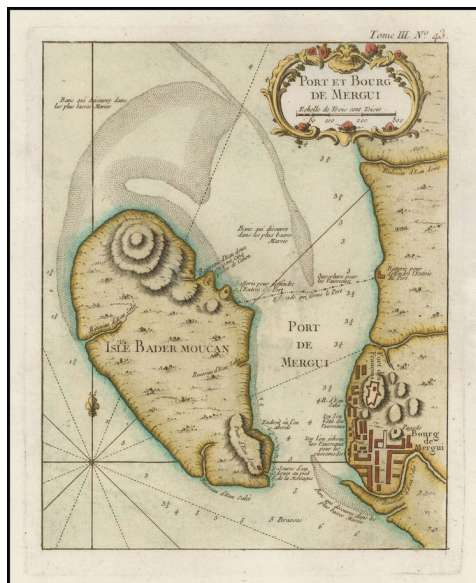
อาจกล่าวได้ว่าเมืองบางกอกในเวลานั้นได้ตกเป็นของฝรั่งเศส และฝรั่งเศสเองก็ถือว่าเมืองบางกอกเป็นเขตอาณานิคมของตนในยุคนั้น

ป้อมเมืองมะริด

ป้อมเมืองมะริดสร้างขึ้นเพื่อควบคุมประตูกการค้าด้านตะวันตกของอยุธยา มะริด (Mergui) ก้าวขึ้นมาเป็นเมืองท่าสำคัญของอยุธยา เพราะหลังจากที่มะละกาได้ตกเป็นของโปรตุเกสเมื่อ ค.ศ. 1511 หรืออยู่ในช่วงรัชสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ 2 ทำให้การค้าในบริเวณช่องแคบมะละกาต้องดำเนินการผ่านตัวกลางใหม่คือโปรตุเกส ด้วยเหตุนี้ อยุธยาจึงต้องหาเมืองท่าใหม่ที่จะค้าขายกับพ่อค้าในเขตมหาสมุทรอินเดีย สุเนตร ชุตินทรานนท์ ให้เหตุผลว่า มะริดเป็นเมืองท่าที่สามารถติดต่อการค้ากับบ้านเมืองในเขตอ่าวมะตะมะ อินเดีย และยุโรปได้โดยตรงโดยไม่ผ่านมะละกา ทำให้ร่นระยะเวลาการเดินทางไปได้มาก อีกทั้งยังเป็นการเชื่อมต่อเส้นทางการค้าจากจีนไปยังอินเดียได้ใกล้ชิดด้วย ดังนั้น อยุธยาจึงทำสงครามและยึดเมืองมะริด และตั้งให้เป็นเมืองพระยามหานคร ซึ่งถือเป็นเมืองในระดับสำคัญ (Chutintaranond 2002)

ในบันทึกของฝรั่งเศสได้อธิบายการเดินทางจากเมืองมะริดไปยังกรุงศรีอยุธยา ดังนี้ “จอดเรือกำปั่นที่เมืองมฤท [มะริด] อันอยู่ปากน้ำเมืองตนาวศรี [ตะนาวศรี] ซึ่งในเวลานั้นอยู่ในอาณาเขตกรุงสยาม แล้วลงเรือถ่อพายขึ้นทางลำน้ำตะนาวศรีจนถึงปลายน้ำ แล้วขึ้นเดิรบกข้ามเขาบรรทัดเข้ามาทางด้านสิงขรลงชายทะเลอ่าวสยามที่ตรงเกาะหลัก [ใกล้กับที่ว่าการจังหวัดประจวบคีรีขันธ์] แล้วเดิรเลียบชายทะเลขึ้นมาจนถึงเมืองเพ็ชบุรี จึงลงเรือเข้ามาพระนครศรีอยุธยา ทางเส้นนี้ไปทางสำคัญในการไปมาค้าขายในระหว่างกรุงสยามกับประเทศ

ต่างๆ ทางทิศตะวันตก เช่นอินเดียประเทศเปอร์เซีย ประเทศอาหรับตลอดยุโรปมาแต่โบราณ เพราะการที่จะแล่นเรืออ้อมแหลมมลายูมาเข้าอ่าวสยามมาได้แต่บางระดู [เท่านั้น] ตั้งแต่อังกฤษเข้ามาตั้งค้าขายในกรุงศรีอยุธยา การไปมาค้าขายทางเมืองตนาวครีมีมากขึ้น เมืองตนาวครีแลเมืองมฤทซึ่งเป็นเมืองท่าปลายทางนี้ก็ยิ่งสำคัญขึ้น” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2467, 5-6) จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เมืองมะริดเป็นประตูการค้าด้านตะวันตกของอยุธยาที่กำลังเติบโตอย่างรวดเร็ว ถ้ามองประวัติศาสตร์ในช่วงหลังลงมาในสมัยรัตนโกสินทร์ก็จะเห็นได้ถึงเหตุผลที่ทำให้อังกฤษจึงแย่งเมืองมะริดไปจากกรุงเทพฯ

แผนผังที่ 12 แสดงตำแหน่งเมืองมะริด พิมพ์เมื่อ ค.ศ. 1764 วาดโดยจาคส์ นิโคลา เบลแลง
(ที่มา <https://www.raremaps.com/gallery/detail/47617?view=print>)

ด้วยความสำคัญที่เมืองมะริด “เป็นทำเลอันเหมาะสำหรับการค้าขายในอ่าวเบงกอล” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 41) ผลก็คือ ทำให้ฝรั่งเศสลงทุนกับเมืองมะริดสูงมากโดยคิดจะ “สร้างป้อมอย่างดีและมีทหารรักษาแข็งแรง มีท่าจอดเรืออย่างมั่นคง และสร้างโรงเก็บของใหญ่ๆ ไว้ให้หลายหลังก็คงจะทำให้สินค้าทั้งปวงในฝ่ายอินเดีย และแหลมมลายูมารวมอยู่ในที่นี้ทั้งหมด เมื่อบางกอกและมะริดได้จัดอย่างว่านี้ได้แล้ว ก็จะเป็นทางป้องกันมิให้เรือฮอลันดา อังกฤษ และปอตูกเกต มาสู้ในการค้าขายได้” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 41) ข้อความดังกล่าวจึงบ่งบอกวัตถุประสงค์ของฝรั่งเศสไว้อย่างชัดเจน และเป็นเหตุผลที่พยายามเจรจาเพื่อขอเมืองมะริดจากสมเด็จพระนารายณ์ จนสำเร็จในที่สุด

ในแง่ภูมิศาสตร์ มะริด เป็นเมืองที่ตั้งอยู่บนเกาะ ผังตรงข้ามเป็นเมืองตะนาวศรี ซึ่งถือเป็นเมืองคู่กัน โดยเมืองตะนาวศรีเป็นเมืองหลวง และเมืองมะริดเป็นเมืองท่า (แผนผังที่ 12) โดยเดิมที่เมืองตะนาวศรีเป็นอาณาจักรอิสระ จากบันทึกของ แซมมวล ไวท์ (Samuel White) พ่อค้าชาวอังกฤษให้เหตุผลว่าเมืองมะริดมีความเหมาะสมเป็นเมืองท่า เพราะจอดเรือที่กินน้ำลึกได้ดี กำบังลมมรสุมได้ มีน้ำจืด มีไม้ชั้นดีที่ใช้ในการซ่อมเรือ และใช้ระยะเวลาเดินทางไปอยุธยาไม่นานมากเมื่อเทียบกับการแล่นเรืออ้อมช่องแคบมะละกา (คอลลิส 2507)

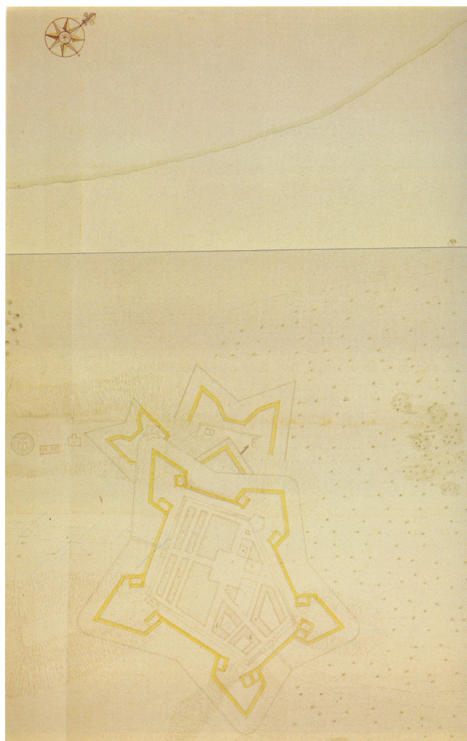
ก่อนหน้านี้ฝรั่งเศสจะเข้าขอจัดตั้งสถานีการค้าที่เมืองมะริดนั้น สมเด็จพระนารายณ์ ได้แต่งตั้งให้ชาว เขกมัวร์ (อินโด-อิหร่าน) ในตำแหน่งออกพระศรีเนาวรัตน์เป็นเจ้าเมืองเพื่อควบคุมกลุ่มพ่อค้าชาวอาหรับ เปอร์เซีย อินเดีย และอินโด-อิหร่าน รวมถึงพ่อค้าชาวยุโรป เมืองมะริดเป็นเมืองหลักที่รับสินค้าจากอินเดียฝั่งโคริเมนเดล ในขณะที่อยุธยาส่งสินค้าหลายชนิดไปขายยังเมืองนี้

เช่น กำนาน ถ้วยขาม ไม้ฝาง และดีบุก (Chutintaranond 1999, 104-117; วรพจน์ วิเศษศิริ และศิริพร ดาบเพชร 2559)

ด้วยผลประโยชน์ทางการค้าอย่างมหาศาลที่เมืองมะริดนี้เอง ทำให้บริษัทอีสต์อินเดียของอังกฤษต้องการผูกขาดการค้าที่นี่ จึงได้ติดต่อกับ ฟอลคอน ซึ่งก็มีผลประโยชน์จากการค้าอยู่ที่นั่นเช่นกัน ทำให้ ฟอลคอน วางแผนกำจัดเจ้าเมืองท้องถิ่นด้วยการหลอกล่อลวงยักไถ้จากการค้าที่เมืองมะริดเป็น 2 เท่า ซึ่งมากกว่าที่เคยได้รับจากเจ้าเมืองที่เป็นแขกมัวร์ ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ คิดว่าพวกแขกมัวร์ยักยอกกำไรจากการค้าหลวง จึงปลดจากตำแหน่งเจ้าเมือง และได้แต่งตั้งชาวอังกฤษขึ้นปกครองแทน แต่แล้วก็เกิดปัญหาระหว่างสยามกับอังกฤษขึ้นจนพระองค์ต้องประกาศสงครามกับอังกฤษ (หอพระสมุดวชิรญาณ 2471, 21) ในปี พ.ศ. 2229 ฟอลคอนจึงได้แต่งหนังสือส่งไปให้บาทหลวงลาแซล ชาวฝรั่งเศส เพื่อให้ฝรั่งเศสเข้ามามีอิทธิพลที่เมืองมะริดแทนอังกฤษ มีประเด็นสั้นๆ ที่ควรกล่าวถึงด้วยก็คือ ที่อยุธยาไม่เชื่อเชิญฮอลันดามาปกครองเมืองมะริดก็เพราะไม่ต้องการให้ฮอลันดาควบคุมการค้าทั้งในเขตอ่าวไทยและอ่าวเบงกอลไปพร้อมกัน ซึ่งจะเท่ากับเป็นการปิดประตูการค้าทั้งสองด้าน (วคิน ปัญญาวุธตระกูล 2539; ขจร สุขพานิช 2506)

ลามาร์ ได้เป็นผู้ออกแบบป้อมเมืองมะริดให้อยู่ใกล้กับชายฝั่งทางด้านตะวันตกของเมือง โดยฝั่งตรงข้ามเป็นเกาะปะทอปะทะ (Pahtaw Pahtet) ซึ่งเท่ากับเป็นการควบคุมพื้นที่ท่าเรือของเมือง จากแผนผังป้อมนี้มีขนาดค่อนข้างใหญ่ ป้อมหลักเป็นรูปดาว มีป้อมมุมกำแพงยื่นออกไปห้าแฉก ทางด้านตะวันตกมีป้อมเล็กยื่นต่อออกไป เรียกว่า “Hornwork” หรือ “วงป้อม” ทั้งนี้เพราะพื้นที่ด้านทิศตะวันตกนั้นลาดเอียงลงชายฝั่ง และช่วยเพิ่มประสิทธิภาพในการ

ป้องกันเมือง ป้อมแห่งนี้ได้รับการสร้างจริง ทั้งนี้เพราะในปี ค.ศ. 1764 จาคส์ นิโคลาส เบลแลง (Jacques Nicolas Bellin) ได้พิมพ์เป็นหนังสือ ซึ่งปรากฏมี ป้อมตั้งอยู่ในแผนที่หรือแผนผังถึงจะมีรูปร่างไม่เหมือนกันเสียทีเดียว (แผนผังที่ 12 และ 15) ด้วยเป็นเพราะอาจเป็นแผนที่ในสเกลที่ใหญ่เมื่อเทียบกับแผนผังของลามาร์ (แผนผังที่ 13)

แผนผังที่ 13 แสดงแผนผังของป้อมเมืองมะริด ออกแบบโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687
(ที่มา Jacq-Hergoualc'h 1993, doc. 54)

แผนผังที่ 14 ภาพขยายของป้อมเมืองมะริด (ระบายด้วยสีแดง) ที่วาดโดย จาคส์ นิโคลาส เบลแลง
สันนิษฐานว่าเป็นป้อมเดียวกับที่ ลามาร์ ได้ออกแบบและก่อสร้าง
(ที่มา <https://www.raremaps.com/gallery/detail/47617?view=print>)

เท่าที่ทราบมา ปัจจุบันไม่เหลือร่องรอยของป้อมเมืองมะริดอีกแล้ว อาจเป็นเพราะบ้านคนในปัจจุบันสร้างทับ และอาจยังไม่มี การดำเนินงานด้านโบราณคดีในเขตเมืองมะริดกันอย่างจริงจัง ในอนาคตควรมีการดำเนินการสำรวจและขุดค้น เพราะเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจมากต่อการทำความเข้าใจประวัติศาสตร์เศรษฐกิจในเขตอ่าวมะละแหมะและมหาสมุทรอินเดีย รวมถึงประวัติศาสตร์อยุธยาที่อยู่นอกเขตประเทศไทยด้วย

ฝรั่งเศสไม่รั้งรอที่จะดำเนินการเพื่อให้ได้เมืองมะริดมาครอบครอง ดังปรากฏในคำสั่งของฝรั่งเศสว่าเมื่อมองซิเออร์ เดฟาช คุมกองทหารเข้าตีเมืองบางกอกได้แล้ว ก็ให้เดินหน้าไปตีเมืองมะริดต่อไปโดยเร็ว “เมื่อได้เมืองมะริดแล้วก็ให้ส่ง

กองทหารออกไปพอสมควรที่จะรักษาเมืองไว้ได้ กองทหารที่จะไปเมืองมะริดนี้จะควรเดินทางบก ... ให้จัดเสบียงอาหารไว้ในที่ 2 แห่งนี้ คือ บางกอก และมะริด ให้พอ 18 เดือนกับให้รับทำป้อมและค่ายที่บางกอกและมะริดโดยเร็ว เพื่อป้องกันมิให้ไทยจู่มาตีได้ และเพื่อป้องกันมิให้พวกฮอลันดามาดำตีเอาบางกอกและมะริดไปได้ด้วย” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 114)

ดังนั้น กล่าวได้ว่าเหตุที่ฝรั่งเศสลงทุนสร้างป้อมเมืองมะริดและบางกอกก็เพื่อหวังยึดเมืองทั้งสอง เพื่อควบคุมเส้นทางการค้าสำคัญของอยุธยาเอาไว้ในมือ ซึ่งจะทำให้ฝรั่งเศสกลายเป็นผู้นำการค้านานาชาติโดยทันที และคงไม่เกินเลยที่จะอาจกล่าวได้ว่าการสร้างป้อมของฝรั่งเศสคือการหวังสร้างอาณานิคมครั้งแรกของฝรั่งเศสในอินโดจีน นอกจากนี้ ด้านหนึ่งอาจมองว่าเป็นเหตุผลที่ทำให้ฝรั่งเศสถูกดึงเข้ามาใช้ในการถ่วงดุลอำนาจกับอังกฤษ แต่ในอีกด้านหนึ่งก็คือการถ่วงดุลอำนาจกับฮอลันดา (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 114) ซึ่งฝรั่งเศสเต็มใจที่จะตกเป็นเครื่องมือของอยุธยาไม่ว่าผลจะออกมาเช่นไร

กลุ่มที่สาม การสร้างป้อมและกำแพงเมือง เสริมความเข้มแข็งให้กับเมืองท่าทางภาคใต้

เมืองนครศรีธรรมราช

นครศรีธรรมราชเป็นเมืองใหญ่ที่ควบคุมบรรดาเมืองท่าต่างๆ ในเขตคาบสมุทรมลายู เช่น พัทลุง สงขลา ปัตตานีฯ กรุงศรีอยุธยา มักใช้เมืองนครศรีธรรมราชยกทัพไปโจมตีเมืองต่างๆ ในเขตนี้ นอกจากนี้ นครศรีธรรมราชยังเป็นเมืองที่ผลิตและรวบรวมสินค้าหลายชนิดที่สำคัญเช่น พริกไทย และดีบุก และยังเป็นเมือง

ที่ควบคุมเส้นทางข้ามคาบสมุทร โดยจากเมืองนครศรีธรรมราชนั้นสามารถเดินทางไปยังตรังและพังงาได้ไม่ยากนัก

ด้วยความเป็นศูนย์กลางทั้งทางการเมืองและเศรษฐกิจนี้เองจึงทำให้เดิมที นครศรีธรรมราชมีสถานะเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรนครศรีธรรมราช ก่อนที่จะถูกผนวกเข้ากับกรุงศรีอยุธยาในฐานะเมืองประเทศราช ด้วยเหตุนี้เองจึงทำให้เมืองนครศรีธรรมราชมีการสร้างป้อมปราการและกำแพงเมืองมาตั้งแต่มยุคต้น ผลจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณป้อมและกำแพงเมืองมุด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือของเมืองนครศรีธรรมราช พบว่า เคยมีการก่อป้อมและกำแพงมาก่อนหน้าสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ราว 4 ช่วงระยะเวลา (Phases) โดยกำแพงระยะแรก อาจสร้างเมื่อราว พ.ศ. 1900 ในรัชสมัยของพระยาศรีธรรมโศกราช ส่วนระยะอื่นๆ นั้นยังยากที่จะกำหนดอายุ (กรมศิลปากร 2548)

ชาวต่างชาติเรียกเมืองนครศรีธรรมราชว่า “ลิกอร์” โดยรับรู้ว่าเป็นเมืองแรกๆ ในคาบสมุทร ในบันทึกของลามาร์กล่าวว่า “ลิกอร์เป็นเมืองที่เก่าที่สุดเมืองหนึ่งในอดีตมันเคยเป็นเมืองหลวงของอาณาจักรโดยใช้ชื่อเดียวกันกับชื่อของเมือง แผนผังเมืองลิกอร์นั้นยาวและแคบ ตั้งอยู่บนทรายแข็งและมีบึงน้ำอยู่สองแห่ง... กำแพงเมืองเกือบทั้งหมดชำรุดมากอันเป็นผลมาจากความเก่า” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 182-183) ด้วยเหตุนี้เอง อาจเป็นเหตุผลส่วนหนึ่งที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงตัดสินใจพระทัยในการซ่อมป้อมและกำแพงเมืองที่ไม่สามารถรับมือกับปืนใหญ่รุ่นใหม่ที่มีอำนาจสูงได้ แต่หากพิจารณาบริบทอื่นๆ ประกอบกันแล้วจะพบว่า มีเหตุผลที่น่าคิดอีกหลัก 2 ประการ กล่าวคือ

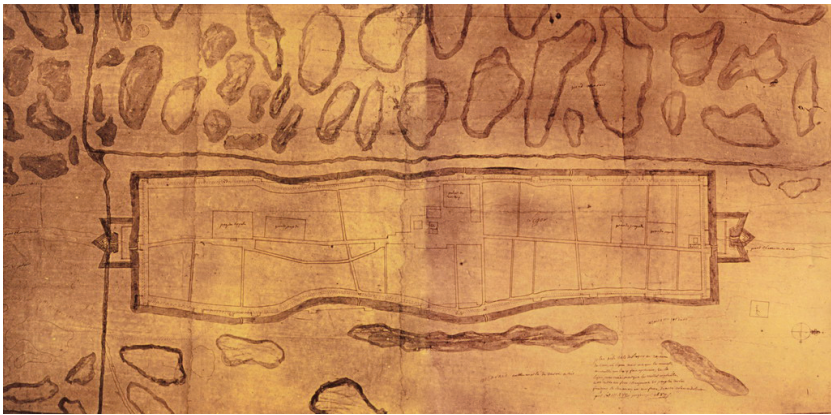
ประการแรก คือการเสริมศักยภาพของเมืองนครศรีธรรมราชในการควบคุมเมืองบริวารอื่นๆ ที่สำคัญได้แก่ เมืองสงขลา และเมืองปัตตานี ที่เคยเป็นกบฏแข็งเมือง (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470)

ประการที่สอง ในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ อยุธยาที่มีความขัดแย้งอย่างรุนแรงกับบริษัการค้าของอังกฤษ ดังปรากฏในบันทึกของมองซิเออร์เซเบร์ต ราชทูตฝรั่งเศส ซึ่งเข้ามาในอยุธยาเมื่อ ค.ศ. 1687 - 1688 ความว่า “...พระเจ้ากรุงสยามกำลังทำสงครามอยู่กับพวกอังกฤษ จึงได้มีรับสั่งให้มองซิเออร์เดอลามาทำป้อมคูประตูหอรบขึ้นที่บางกอกแห่ง 1 ที่เมืองสงขลาแห่ง 1 และที่เมืองนครศรีธรรมราชแห่ง 1 และได้มีคนมาเล่าให้เราฟังว่าพวกอังกฤษที่เมืองมะริดได้ถูกฆ่าตายหมดสิ้นแล้ว...” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2471, 21)

ทั้งสองเหตุผลนี้เองทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงต้องการสร้างเมืองนครฯ ให้แข็งแรงขึ้นเพื่อใช้ในการควบคุมบรรดาหัวเมืองภาคใต้และอาจรวมถึงการเตรียมพร้อมกับการทำสงครามกับต่างชาติ

สจัวร์ท มันโร-เฮย์ (Stuart Munro-Hay) ได้ค้นคว้าประวัติศาสตร์นครศรีธรรมราชได้ให้ข้อมูลว่า ลามาร์ ได้ถูกส่งตัวมาเพื่อทำแผนผังเพื่อปรับปรุงป้อมเมืองนครศรีธรรมราชใน ค.ศ. 1686 แต่เมื่อไปถึงเมืองนคร เจ้าเมืองไม่ต้องการให้ลามาร์ดำเนินการสำรวจและปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองทันที ซึ่งไม่อาจทราบเหตุผลได้แน่ชัด อาจเป็นเพราะความไม่ไว้วางใจบางอย่าง แต่ก็ทำให้เราเห็นได้ว่าอำนาจของเจ้าเมืองนครฯ นั้นยังค่อนข้างเป็นอิสระต่ออยุธยาพอสมควร พูดอีกอย่างคือในพื้นที่นครศรีธรรมราชนั้นอำนาจของอยุธยายังถือว่าเบาบางมาก และไม่มีสภาพที่เป็นอาณาจักรที่อำนาจแผ่ไปทั่วอาณาจักรอย่างแท้จริง

หลังจากเจรจากับเจ้าเมืองอยู่ไม่นาน ลามาร์ ก็ได้รับอนุญาตและสามารถ ออกแบบแผนผังเมืองได้สำเร็จโดยใช้เวลาในการออกแบบประมาณ 1 ชั่วโมง สำหรับแผนผังที่เหลืรอดอยู่ในปัจจุบันนี้เป็นชุดที่ได้รับการคัดลอกไว้ใน ค.ศ. 1687 ซึ่งเก็บรักษาอยู่ที่หอจดหมายเหตุของกระทรวงทหารเรือฝรั่งเศสในกรุง ปารีส พร้อมกับแผนที่ของเมืองในสยามอีกหลายเมือง แผนที่ชุดนี้ยังประกอบด้วยแผนที่บริเวณชายฝั่งทะเลจากเมืองนครศรีธรรมราชถึงเมืองสงขลา และพื้นที่ทะเลสาบสงขลาด้วย (Stuart Munro-Hay 2001, 265)

แผนผังที่ 15 แสดงแผนผังเมืองนครศรีธรรมราชที่วาดโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687
(ที่มา <http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0005057&imgselect=0005057026.JPG>)

จากการสำรวจของลามาร์ เขาได้กล่าวว่า “ข้าพเจ้าพบว่ามีป้อมปราการเล็กๆ อยู่หลายป้อม ซึ่งสามารถเห็นได้จากแผนผัง ข้าพเจ้าได้ออกแบบป้อมปราการ ทางทิศเหนือและทิศใต้เสียใหม่ให้ใหญ่ขึ้นและแข็งแรงขึ้นกว่าป้อมด้านอื่นๆ

เพราะทั้งสองด้านนั้นคือจุดอ่อนของเมือง ซึ่งด้านอื่นๆ นั้นมีป้อมปราการที่สมบูรณ์แบบอยู่แล้ว ดังที่ข้าพเจ้าได้วาดไว้... ความหนาของฐานรากกำแพงคือ 15 ฟุต ส่วนยอดของกำแพงกว้าง 13 ฟุต กำแพงสูง 25 ฟุต เจริญที่ดินเป็นดินกว้าง 6 ฟุต...” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 183) สาเหตุที่กำแพงทางเหนือและใต้เป็นจุดอ่อนก็เพราะตั้งอยู่บนสันทรายจึงเป็นที่สูงง่ายต่อการตั้งปืนใหญ่นอก ในขณะที่ยังด้านตะวันออกและตะวันตกเป็น “บึงน้ำ” ทำให้ไม่สามารถตั้งปืนใหญ่ได้นั่นเอง

จากแผนผังของลามาร์ (แผนผังที่ 16) ทำให้เห็นแนวคิดของการออกแบบป้อมกำแพงเมือง โดยเส้นทึบใหญ่สีดำเป็นคูน้ำของเมือง (ส่วนแนวทึบที่หยักหักคล้ายภูเขาทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ นั่นคือสันทรายโบราณ) ในขณะที่เส้นปะที่ทาบทับใกล้กับคูเมืองคือแนวกำแพงเมืองเดิม ส่วนที่ลามาร์ออกแบบจะเป็นเส้นทางสอยทาบ ที่ด้านยาวมีป้อม 9 แห่ง ส่วนด้านกว้างมีป้อมที่มุมกำแพง และที่กึ่งของป้อมมีป้อมยื่นออกไปเป็นรูปสี่เหลี่ยมปลายแหลม (เรียกว่า Haft-bastion) ที่กึ่งกลางของสี่เหลี่ยมทำเป็นป้อมรูปสามเหลี่ยม (เรียกว่า Ravelin) ซึ่งเป็นลักษณะของงานออกแบบของฝรั่งเศส

Michel Jacq-Hergoualc’h นักประวัติศาสตร์ชาวฝรั่งเศส ได้ศึกษาบันทึกของลามาร์ กล่าวว่า ลามาร์ได้ออกแบบป้อมใหม่ให้มีความสูงเพิ่มขึ้น เพื่อให้ระบบการป้องกันเมืองดีขึ้น และเขาได้ควบคุมการก่อสร้างอยู่จนแล้วเสร็จหนึ่งป้อม โดยใช้เวลา 3 เดือน (Jacq-Hergoualc’h 1993, 184; Munro-Hay 2001, 265-270) ดังปรากฏในบันทึกของลามาร์ว่า “การเดินทางไปทำงานยังลิกอร์ ข้าพเจ้าได้ดำเนินการเป็นอย่างดีนั้น ข้าพเจ้าได้ลงเรือของกษัตริย์แห่งสยาม ซึ่งได้ทรงจัดเตรียมให้กับข้าพเจ้า และข้าพเจ้าได้เดินทางกลับไปยังราชสำนักหรือ

ไปถึงเมื่อวันที่ 16 มิถุนายน ค.ศ. 1686 ข้าพเจ้าได้ทราบมาว่าตั้งแต่สร้างป้อมไปแล้วนั้นและได้กระทำเสร็จสมบูรณ์ไป พวกเขา [เจ้าเมืองและขุนนาง] ได้ดำเนินงานต่อตามคำสั่งที่ได้เขียนทิ้งไว้ให้” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 184)

นอกจากนี้แล้ว ความจริง ลามาร์ยังได้วางแผนสร้างเชื่อมกันคลองทางทิศใต้ของเมือง และยังมีการวาดแผนผังของป้อมใกล้กับชายหาด ซึ่งเป็นป้อมที่มีความสูงเป็นพิเศษเพื่อใช้ในการป้องกันอีกด้วย (Jacq-Hergoualc’h 1993, 184) แต่งานเหล่านี้คงไม่ทันได้ทำตามแผนที่วางไว้

เมื่อปี พ.ศ. 2548 ผู้เขียนได้มีโอกาสร่วมขุดค้นทางโบราณคดีในพื้นที่มุมกำแพงเมืองทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ซึ่งควบคุมการขุดค้นโดยสำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช ทำให้พบป้อมมุมกำแพงเมืองขนาดใหญ่ มีลักษณะแผนผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมคล้ายกับป้อมรูปดาวทั่วไป (ภาพที่ 10) ป้อมนี้ตั้งอยู่เกือบประชิดติดกับคูเมือง จากหลักฐานต่างๆ ระบุว่าควรเป็นงานออกแบบของลามาร์ นอกจากนี้ อิฐที่ใช้ในการก่อยังมีเนื้อแกร่งมาก สอดด้วยปูนบางๆ การก่ออิฐเมื่อเทียบกับกำแพงเมืองสมัยอื่นๆ แล้วพบว่าดีกว่ามาก อย่างเห็นได้ชัด ขนาดของอิฐคือ $32 \times 16 \times 6$ เซนติเมตร ถือเป็นขนาดของอิฐทั่วไปสมัยอยุธยา ในขณะที่ความหนาของฐานกำแพงอยู่ที่ 3.70 เมตร ส่วนพื้นที่ป้อมด้านในหรือเชิงเทินมีการอัดเศษอิฐในลักษณะที่เป็นแนวตั้งอันแสดงให้เห็นถึงการจงใจอัดเพื่อเสริมความมั่นคงไปด้วยในตัว (กรมศิลปากร 2548)

ภาพที่ 10 ป้อมมุ่มกำแพงด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือเมืองนครศรีธรรมราช ระหว่าง
การขุดค้นทางโบราณคดี (กรมศิลปากร 2548)

ภาพที่ 11 ป้อมมุ่มกำแพงภายหลังได้รับการบูรณะแบบคืนรูปใหม่โดยกรมศิลปากร
(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0005057&imgselect=0005057_026.JPG)

สำหรับเมืองนครศรีธรรมราช โดยสรุปแล้ว เป็นการรื้อป้อมและกำแพงเมืองเก่าออกเกือบทั้งหมดแล้วสร้างใหม่ โดยมีสาเหตุหลักคือการสร้างเมืองนครฯ ให้เป็นหัวเมืองหลักในการควบคุมเมืองต่างๆ ในภาคใต้ และรับมือกับปัญหาที่อาจเกิดขึ้นจากอังกฤษและฮอลันดาด้วย แต่ในขณะเดียวกันก็เป็นการแสดงอำนาจของอยุธยาในการปกครองเมืองนี้

เมืองในเขตทะเลสาบสงขลา

ถึงแม้ว่าโปรตุเกสจะปกครองมะละกาได้ แต่ไม่นานก็ได้รับการต่อต้านจากชาวพื้นเมือง เพราะไม่ต้องการให้โปรตุเกสผูกขาดการค้าเครื่องเทศเพียงรายเดียว ในระยะนี้เองทำให้เมืองท่าอื่นๆ เช่น เมืองยะโฮร์และเมืองอะเจห์เติบโตขึ้น เช่นเดียวกันกับเมืองท่าบนฝั่งตะวันออกของคาบสมุทรมาลายู ที่เรือสำเภาได้เข้ามาทำการค้าด้วย บรรยากาศทางการค้าเช่นนี้เอง ที่ทำให้ชาวมุสลิมได้ตั้งเมืองสงขลาและเมืองพัทลุงขึ้น เพื่อควบคุมเส้นทางการค้าข้ามคาบสมุทร โดยเฉพาะพริกไทยจากทางเมืองไทรบุรี (เคดาห์) ที่จะมาลงยังเมืองในเขตทะเลสาบสงขลา และรวมถึงเมืองนครศรีธรรมราชด้วย (ยงยุทธ ชูแว่น 2529) เหตุปัจจัยดังกล่าวนี้เองที่เป็นที่มาที่ทำให้ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์จำเป็นต้องมีการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองเพื่อเสริมความมั่นคงให้กับเมืองท่าในเขตคาบสมุทรมาลายูฝั่งตะวันออก

เมืองสงขลา

สงขลาเป็นอีกเมืองที่พระเจ้าหลุยส์ที่ 14 หมายจะให้มีการตั้งชุมชนและบริษัทการค้าขนาดใหญ่ เพราะเป็นเมืองที่มีทำเลการค้าดีที่สุดแห่งหนึ่ง และหวังจะให้

เป็นศูนย์กลางการค้าแข่งกับเมืองปัตตาเวีย (ชวา) ของฮอลันดา (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470, 61-62) ดังนั้น การที่สมเด็จพระนารายณ์มีรับสั่งให้ลามาร์มาปรับปรุงป้อมกำแพงเมืองสงขลาจึงสอดคล้องกันกับแผนการของฝรั่งเศสที่มีมาตั้งแต่ต้น

สงขลาเป็นเมืองที่มีชื่อเสียงด้านการค้าเมืองหนึ่ง ชาวต่างชาติมักรู้จักสงขลาในชื่อ “สิงขร” (Singora) เป็นคำในภาษาสันสกฤตแปลว่า ภูเขา บริเวณนี้เป็นเมืองท่ามาก่อนสมัยอยุธยาโดยเฉพาะในเขตสทิงพระ แต่มาในสมัยอยุธยา กลุ่มชาวมุสลิมนำโดย ดาโต๊ะ โมกอล ได้ตั้งเมืองขึ้นที่บริเวณหัวเขาแดงเมื่อ พ.ศ. 2162 - 2185 ตรงกับสมัยพระเจ้าทรงธรรม (ข้อมูลบางแหล่งว่าตั้ง ตั้งแต่สมัยพระเอกาทศรถก็มี) โดยขึ้นต่อเมืองนครศรีธรรมราช ครั้นเมื่อพระเจ้าปราสาททองขึ้นครองราชย์ได้มีความพยายามในการลดทอนอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราชที่ทำการควบคุมหัวเมืองท่าต่างๆ ลง จึงได้ทำการส่งขุนนางจากส่วนกลางคือ ออกญาเสนาภิมุข (ยามาดา) ลงไปปกครอง ส่งผลทำให้เจ้าเมืองสงขลาคือ สุลัยมาน แข็งเมือง ประกอบกับในช่วงเวลานั้นมีโจรสลัดชุกชุมและเข้าปล้นเมือง ทั้งหมดเป็นเหตุผลทำให้เกิดการสร้างป้อมกำแพงเมืองล้อมรอบเมืองและภูเขา (ยงยุทธ ชูแว่น 2529; คณะกรรมการฯ 2545; กรมศิลปากร 2555; ชม ณ สงขลา 2457)

ในระยะนั้นทำให้พระเจ้าปราสาททองส่งกองทัพมาโจมตีหลายครั้งแต่ไม่สำเร็จ แม้จะขอความร่วมมือจากฮอลันดาก็ตาม เพื่อเตรียมการรับมือกับกองทัพของอยุธยา ปรากฏว่าในปี พ.ศ. 2222 เจ้าเมืองสงขลาได้สั่งให้มีการเตรียมรักษาเมือง โดยสั่งให้นำปืนใหญ่ขึ้นไปตั้งบนเขา (กรมศิลปากร, 2555) แต่แล้วในปีถัดมาสมเด็จพระนารายณ์ก็สามารถพิชิตเมืองได้สำเร็จ ทำให้ในครั้งนั้นมี

การรื้อป้อมกำแพงเมืองลงหลายจุด ทั้งนี้เพื่อป้องกันการกบฏอีกในอนาคต ดังที่ มองซิเออ เวเรต์ ได้บันทึกไว้ในจดหมายลงวันที่ 12 เดือนธันวาคม ค.ศ. 1685 (พ.ศ. 2228) ว่า “...แต่ก่อนนี้เมืองสงขลาเป็นบ้านเมืองมีป้อมคูประตูหอรบแต่พระเจ้ากรุงสยามได้โปรดให้ทำลายเสียประมาณ 3 หรือ 4 ปีมาแล้ว [พ.ศ.2223] เพราะเหตุว่าได้เกิดมีพวกขบถไปยึดเมืองสงขลาไว้และพระเจ้ากรุงสยามก็ต้องทำศึกปราบพวกขบถเหล่านี้มากกว่า 30 ปีแล้ว...” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470, 114-115)

สงขลาเป็นเมืองที่เหมาะสมต่อการเป็นเมืองท่าค้าขายอย่างยิ่ง ดังที่ เวเรต์ ได้อธิบายไว้ว่า “...เมืองสงขลานี้มีท่าเรือซึ่งดูจะเป็นท่าเรือที่ดีมากแต่เรือใหญ่ๆ จะต้องเข้าออกได้จึงจะเป็นท่าเรือที่ดี แต่ได้มีคนบอกกับข้าพเจ้าว่าเรือที่มีระวางเพียง 500-600 ตันได้เคยเข้าออกแล้ว” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470, 114-115) นอกจากนี้แล้ว สงขลายังเป็นเมืองที่มีเส้นทางข้ามคาบสมุทรมลายูไปยังเมืองไทรบุรีและสตูลได้สะดวก ดังที่บาทหลวง เดอ ชัวซีย์ รายงานถึงสำนักงานการค้าในอินเดียเมื่อ ค.ศ. 1686 ว่าถ้าบริษัทการค้าของฝรั่งเศสไปตั้งที่เมืองสงขลาจะสามารถติดต่อทำการค้ากับไทรบุรีได้สะดวก โดยไม่ต้องเดินทางอ้อมช่องแคบมะละกาอีก อีกประการหนึ่ง สงขลายังเป็นเมืองที่ตั้งติดต่อทำการค้ากับจีน บอร์เนียว และมะนิลา ทำให้ฝรั่งเศสเชื่อว่าเมืองนี้จะสามารถพัฒนาขึ้นเป็นเมืองท่าชั้นนำได้ในอนาคต (Jacq-Hergoualc’h 1993, 187) นอกเหนือจากนี้ ฝรั่งเศสยังคาดหวังที่จะปลูกพริกไทยที่สงขลา เพราะไม่ต้องการปันพริกไทยจากอยุธยาและฮอลันดาที่แทบจะผูกขาดพริกไทยไว้ในมือ (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470)

ฝรั่งเศสพยายามโน้มน้าวสมเด็จพระนารายณ์ให้เห็นประโยชน์ของการยอมยกเมืองสงขลาให้กับฝรั่งเศส ด้วยการให้เหตุผลว่าฮอลันดาพยายามขยายอิทธิพลด้วยการเข้าควบคุมการค้าในอ่าวไทย และพยายามกีดกันไม่ให้ฝรั่งเศสมาตั้งบริษัทการค้า ที่สำคัญคือ ถ้าหากฮอลันดาคิดจะใช้เรือรบปิดปากอ่าวก็ย่อมทำได้ เพราะอยุธยาไม่ถนัดการรบทางทะเล ดังนั้น ถ้าหากเมืองสงขลาเป็นของฝรั่งเศส ก็เท่ากับได้ควบคุมทางลู่ทางกับฮอลันดา (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470, 62-63) ความจริงแล้ว นอกจากฝรั่งเศสแล้วยังมีบริษัทการค้าของอังกฤษที่หมายจะสร้างคลังสินค้าขึ้นที่สงขลา (ยังยุด ชูแว่น 2529)

ด้วยเหตุผลข้างต้นนี้เอง เป็นไปได้ว่านำไปสู่การตัดสินใจของสมเด็จพระนารายณ์ที่ทรงต้องการให้ลามาทำการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองสงขลาที่พังรื้อไป ให้กลับมาใช้ได้ดังเดิม และเป็นเหตุผลที่ทำให้ฝรั่งเศสเองก็พยายามลงทุนกับเมืองนี้ ดังเห็นได้จากที่เวเรต์บันทึกไว้ว่า “เมื่อข้าพเจ้าได้ถึงเมืองสงขลาแล้วก็ให้ลงมือสร้างป้อมทีเดียว แต่การสร้างป้อมนี้ข้าพเจ้าจะได้ค่อยทำค่อยไปอย่างช้าที่สุด เพื่อคอยรับคำสั่งของท่านก่อน เมื่อข้าพเจ้าจะไปเมืองสงขลา นั้นข้าพเจ้าจะได้พา เอนยินเนียชายช่างไปด้วยคน 1 เอนยินเนียผู้นี้ ท่านราชทูตได้ถวายตัวไว้ต่อพระเจ้ากรุงสยามแล้ว และเป็นคนที่ฉลาดมาก ในการก่อสร้างต่าง ๆ นั้นข้าพเจ้าจะได้กระทำตามคำแนะนำของเอนยินเนียคนนี้ทุกอย่าง” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2470, 114-115) การทำป้อมอย่างช้าที่สุดนั้น ก็เพราะฝรั่งเศสต้องการสร้างเมืองสงขลาให้ดีที่สุดนั่นเอง

ภาพที่ 12 ป้อมหมายเลข 9 เมืองสงขลาเก่า จากลักษณะเป็นงานก่อสร้างสมัยก่อนลामาร์และคงได้รับการปรับปรุงใหม่โดยลามาร์ (ที่มา ชนาธิป ไชยยานุกิจ 2559)

ภาพที่ 13 ป้อมใกล้ชายฝั่งทะเลของเมืองสงขลาเก่า (ที่มา ชนาธิป ไชยยานุกิจ 2559)

จากบันทึกของลามาร์เอง ซึ่ง Jacq-Hergoualc'h นักประวัติศาสตร์ได้พบที่
กระทรวงทหารเรือของฝรั่งเศส ซึ่งน่าเสียดายที่ยังไม่มีการแปล พบว่า ลามาร์
วางแผนการสร้างป้อมกำแพงเมืองสงขลาอย่างรอบคอบมาก โดยวางแผนก่อ
ป้อมและกำแพงเมืองให้มีขนาดและความสูงที่เพิ่มขึ้น ส่วนยอดหัวเขาแดง เขา
ตังใจจะสร้างป้อมรูปดาว (*fort en étoile*) เพื่อใช้เป็นป้อมที่ทำการควบคุมเรือ
ในทะเลและเมืองด้านล่างไปพร้อมกัน อีกทั้งยังสร้างแท่งน้ำที่ก่อด้วยหินเพื่อกัก
น้ำฝนไว้ใช้สำหรับทหารที่อยู่ประจำป้อม รวมถึงยังมีแนวคิดในการสร้างเขื่อน
เพื่อกักน้ำไว้ใช้ในเมืองสงขลา (Jacq-Hergoualc'h 1993, 186)

ปัจจุบัน ป้อมเมืองสงขลาเก่าฝั่งหัวเขาแดง จากการสัมภาษณ์ ชนาธิป ไชยานุกิจ
นักโบราณคดีประจำสำนักศิลปากรที่ 13 สงขลา รายงานว่า ป้อมทั้งหมดมี 15
ป้อม แต่ที่ยังพอเห็นอยู่มีเพียงแค่ 14 ป้อมเท่านั้น ที่อยู่บนบก ส่วนอีก 1 ป้อม
ตั้งอยู่ในทะเล ปัจจุบันมองไม่เห็นแล้ว ป้อมมีเป็นป้อมหมายเลข 14 (สัมภาษณ์
ชนาธิป ไชยานุกิจ 2559)

เมืองพัทลุง

ในระยะแรกเริ่มเมืองพัทลุงถูกปกครองโดยเมืองนครศรีธรรมราช ดังเห็นได้จาก
ใน พ.ศ. 2155 พบว่า เจ้าเมืองพัทลุงเป็นลูกชายของเจ้าเมืองนครศรีธรรมราช
เข้าใจว่าเมื่อ ดาโต๊ะ โมกอล ตั้งเมืองสงขลา ทำให้เมืองพัทลุงค่อยๆ แยกตัว
เป็นอิสระจากอำนาจของเมืองนครศรีธรรมราช และเริ่มสร้างเมืองขึ้นที่บริเวณ
เขาชัยบุรี

เมืองพัทลุงเก่ามีชื่อเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า เมืองชัยบุรี ได้รับการสำรวจครั้งแรกโดยสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ เมื่อ ร.ศ. 121 (พ.ศ. 2446) โดยสันนิษฐานว่า กำแพงเมืองเก่าที่เขาชัยบุรีคือ เมืองพัทลุงเดิม (นริศรานุวัดติวงศ์, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยา 2517) ในภาพรวมแล้วเมืองชัยบุรีหรือพัทลุงเดิมเป็นเมืองที่ควรสร้างขึ้นราวอยุธยาตอนกลางตกราว พ.ศ. 2192 (ชัยวุฒิ พิชะกุล 2541)

ประวัติของเมืองพัทลุงปรากฏอยู่ในพงศาวดารเมืองพัทลุงที่เรียบเรียงโดยหลวงศรีวรฉัตร (พิณ จันทโรจวงศ์) เมื่อ พ.ศ. 2460 ได้ให้ข้อมูลว่า เพรชี และเพรีมยุ สองสามีภรรยา พร้อมกับขุนนางท้องถิ่นได้เข้าไปขอพระราชทานโปรดฯ ให้ เพรชี เป็นเจ้าเมืองพัทลุง โดยได้มาตั้งเมืองที่ “เขาไชยบุรี (เขาเมือง)” สาเหตุที่เลือกตั้งเมืองบริเวณนี้เพราะ “เป็นที่มั่นคงแก่การป้องกันข้าศึกและพ้นจากพวกลัทธิมารบกวนด้วย” (พิณ จันทโรจวงศ์ 2462, 18) เป็นไปได้ว่า “เพรีชี” ที่ว่านี้คือ “ฟารีชี” บุตรของสุลต่านสุลัยมานเจ้าเมืองสงขลา ซึ่งสุลัยมานได้ส่งตัวไปสร้างเมืองใหม่ที่เขาชัยบุรี ด้วยเหตุนี้เอง จึงทำให้การเลือกทำเลที่ตั้งเมืองพัทลุงเหมือนกันกับเมืองสงขลา

หลวงศรีวรฉัตร ได้ให้ข้อมูลอีกว่า หลังจากตั้งเมืองบริเวณเขาชัยบุรีแล้ว คงมีการย้ายเมืองไปตั้งที่ตำบลควนมะพร้าว อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง ซึ่งอยู่ไม่ห่างจากเขาชัยบุรีไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ประมาณ 4 กิโลเมตร ซึ่งอยู่ใกล้กับชายฝั่งทะเลหรือทะเลสาบสงขลา บริเวณนี้พบร่องรอยของเมืองโบราณเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีคูเมืองและกำแพงเมืองก่อด้วยอิฐ ปัจจุบันแทบไม่เห็นร่องรอยแล้ว ต่อมาคงมีการย้ายเมืองกลับไปตั้งที่เมืองที่เขาชัยบุรีเช่นเดิม ดังปรากฏในพงศาวดารเมืองพัทลุงระบุว่า พ.ศ. 2291 สมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

“...พระยาราชบังสัน (ตะตา) เปนเชื้อแขนงนับถืออิสลามได้ตั้งอยู่ที่เขาไชยบุรี (เขาเมือง) ครั้งนั้นได้ก่อสร้างป้อมกำแพงเชื่อมกับภูเขาล้อมเมืองไว้มีปืนบาหรียม 2 กระบอกประจำเมือง...” (พิณ จันทโรจวงศ์ 2462, 20)

อย่างไรก็ตาม ในบันทึกของลามาร์กลับปรากฏว่าเขาได้ออกแบบแผนผังเมืองและยังได้ควบคุมการสร้างป้อมหรือกำแพงเมืองจนแล้วเสร็จส่วนหนึ่ง ประกอบกับจากการขุดค้นทางโบราณคดีบริเวณเขาชัยบุรี โดยกรมศิลปากร เมื่อ พ.ศ. 2559 นั้นได้พบแนวกำแพงเมือง ซึ่งสันนิษฐานว่า สร้างสมัยสมเด็จพระนารายณ์ โดยระบุว่าเป็นฝีมือของลามาร์ (กรมศิลปากร 2559) ดังนั้น เป็นไปได้ว่ามีการสร้างป้อมและกำแพงเมืองมาแล้วตั้งแต่สมัยสมเด็จพระนารายณ์แล้ว ไม่ใช่ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ

นอกจากนี้ เป็นที่น่าสนใจว่า ภายหลังจากที่สมเด็จพระนารายณ์สามารถปราบเมืองสงขลาได้แล้ว เพราะเหตุใดเพียงในเวลาอีกไม่กี่ปีถัดจากนั้น จึงได้มีคำสั่งให้ลามาร์มาทำการปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองทั้งสงขลาและพัทลุงให้เข้มแข็งขึ้น ตามที่ได้กล่าวไปข้างแล้วว่า ในเวลานั้น อยุรยามีปัญหากับความพยายามในการผูกขาดการค้าของฮอลันดาก็จริง แต่ปัญหาที่สำคัญด้วยคือการปล้นสะดมของโจรสลัด ดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นที่เมืองพัทลุงและสงขลา รวมถึงความพยายามในการขยายอำนาจของบรรดาเมืองท่าต่างๆ เช่น ยะโฮร์ (อุซงตะนะ) อะเจห์ และปัตตานี เพื่อยึดเมืองท่าการค้าในเขตคาบสมุทรมลายู (ยงยุทธ ชูแว่น 2529) ปัจจัยแวดล้อมเช่นนี้เองที่คงประกอบกันจนนำไปสู่การสร้างป้อมและกำแพงเมืองให้ทันสมัยขึ้น

แผนผังที่ 17 แผนผังเมืองพัทลุง ออกแบบโดยลามาร์ เมื่อ ค.ศ. 1687
(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0008345&imgselect=0008345_018.jpg)

ลามาร์ออกเดินทางจากบางกอกเพื่อมายังพัทลุงเมื่อวันที่ 2 พฤษภาคม พ.ศ. 2229 จากบันทึกของลามาร์ได้กล่าวว่า “เมืองนี้ตั้งบนแผ่นดินหลังเกาะสงขลา ข้าพเจ้าได้วาดแผนผังเมืองพัทลุง (Bourdelun) แต่ข้าพเจ้าไม่ได้อยู่ที่เมืองนี้นานมากนัก ข้าพเจ้ากล่าวได้ว่าข้าพเจ้าได้วาดป้อมขนาดเล็กไว้หลายแห่งเพื่อเตรียมการสำหรับอนาคต และป้องกันไม่ให้ถูกโจมตีจากชาวยุโรป เมืองนี้มีภูเขาสามลูก ซึ่งปกป้องไม่ให้ข้าศึกสามารถเข้าถึงได้โดยง่าย” (Jacq-Hergoualc’h 1993, 184) (แผนผังที่ 18)

ภาพที่ 14 จากซ้ายไปขวา เขาบ่อผา เขาชัยบุรี เขาพลู

(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0008345&imgselect=0008345_009.JPG)

ภูเขาสามลูกที่ว่านี้คือ เขาชัยบุรี เขาพลู และเขาบ่อผา การที่มีภูเขาล้อมด้านหลังของเมืองจึงเป็นชัยภูมิที่ดีต่อการป้องกันข้าศึก เพราะเป็นปราการตามธรรมชาติ แต่จะสังเกตได้ว่า ลามาร์ มองเห็นช่องโหว่ของปราการธรรมชาติ ดังนั้น จึงมีการวาดแผนผังของป้อมกันระหว่างภูเขาเพื่อปิดช่องเขาเอาไว้โดยมี

การวาดแผนผังของป้อมกันระหว่างเขาชัยบุรีกับเขาพลู ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก และระหว่างเขาชัยบุรีกับเขาบ่อผา ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตก ส่วนทางด้านเหนือ ก็ก่อป้อมและกำแพงเมืองจากเขาบ่อผาไปเชื่อมกับเขาพลู

ตามบันทึกท้ายแผนที่ของ เดอ ลามาร์ ระบุว่า “ภูเขาทุกแนวสูงขึ้นขึ้นไปไม่ได้ ด้านนอกมีโขดหินแข็งแรง เมืองนี้มีพลเมืองพอประมาณ เส้นประเป็นเครื่องหมายของกำแพงเดิมซึ่งเป็นไม้ ส่วนเส้นทึบเป็นเครื่องหมายที่จะสร้างขึ้นใหม่ เป็นกำแพงอิฐไว้ป้องกันเมือง ผังนี้เขียนขึ้นตามคำสั่งของพระมหากษัตริย์สยามในปี ค.ศ. 1687” (กรมศิลปากร 2559) นอกจากนี้ในช่วงที่เขาอยู่ในระยะเวลาไม่นานนักได้ควบคุมการสร้างป้อมเล็กๆ แห่งหนึ่งจนแล้วเสร็จ (ชัยวุฒิ พิชะกุล 2541, 125)

ภาพที่ 15 กำแพงเมืองพัทลุงเก่าก่อนการบูรณะ

(ที่มา http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/slideshow.aspx?id=0008345&imgselect=0008345_003.JPG)

จากการขุดค้นทางโบราณคดี โดยนายภานุวัฒน์ เอื้อสามาลย์ นักโบราณคดี ประจำสำนักศิลปากรที่ 14 กรมศิลปากร ที่บริเวณเชิงเขาเมืองด้านทิศตะวันออก ระหว่างเขาชัยบุรีกับเขาพลู พบแนวกำแพงอิฐสอปูนยาวต่อเนื่องจากทิศใต้ไปทิศเหนือตลอดแนวเขา กำแพงอิฐมีความหนาประมาณ 130 เซนติเมตร ก่ออิฐสอปูนผนังบางช่วงยังพบร่องรอยปูนฉาบเหลืออยู่ จากการขุดค้นไม่พบการถมปรับพื้นที่ก่อนการก่อสร้างกำแพง ลักษณะแผนผังของกำแพงบางช่วงมีการหักมุมเป็นเหลี่ยมคล้ายฟันปลาหรือแฉกดาว นอกจากนี้ยังพบว่าด้านในของกำแพงป้อมยังมีการนำหินและดินมาถมปรับพื้นที่ให้สูงกว่าด้านนอก กำแพงอีกด้วย (กรมศิลปากร 2559) อย่างไรก็ตาม การขุดค้นไม่ได้ดำเนินการตลาดแนวยาวของกำแพงเมืองที่คาดว่าน่าจะยาวประมาณ 300 เมตร และที่กึ่งกลางของกำแพงพบว่า มีประตูเมืองอยู่ 1 ประตูด้วย (ภาพที่ 16)

ภาพที่ 16 แนวป้อมและกำแพงเมืองพัทลุงที่กั้นระหว่างเขาชัยบุรีและเขาพลู (กรมศิลปากร 2559)

สำหรับกำแพงที่ทางกรมศิลปากรขุดพบที่มีลักษณะคล้ายแฉกดาวนั้น ก็คือลักษณะเฉพาะของป้อมที่ออกแบบโดยลามาร์ ส่วนหินและดินที่ถมก็คือ การถมเพื่อทำเชิงเทิน ซึ่งมีรูปแบบที่คล้ายกันกับเชิงเทินที่ยังเหลือให้เห็นของ กำแพงเมืองนครศรีธรรมราชในปัจจุบัน น่าเสียดายที่การขุดค้นป้อมกำแพง เมืองพัทลุงดำเนินการไปแค่บางส่วน ในอนาคตควรมีการศึกษาเพิ่มเติมด้วยการขุดค้นป้อมและกำแพงในตำแหน่งอื่นๆ เพื่อให้เข้าใจระบบการป้องกันเมือง พัทลุงเพิ่มขึ้น

หนินตายและسابสุญ

ในปลายรัชสมัยของสมเด็จพระนารายณ์ สถานการณ์ทางการเมืองที่บีบคั้น เพราะชาวต่างชาติได้เข้ามามีอิทธิพลทางการค้าและการเมืองไม่ว่าจะเป็นใน เขตเมืองบางกอก เมืองมะริด เมืองสงขลา และกระทั่งเมืองลพบุรี ซึ่งทำให้ ผลประโยชน์ของกลุ่มขุนนางไทยถูกแย่งชิงไป ดังนั้น เมื่อสมเด็จพระนารายณ์ ประชวรและมีอาการทรุดหนักลงในปี พ.ศ. 2231 (ค.ศ. 1688) ทำให้พระเพท ราชินีได้ทำการยึดราชบัลลังก์เสีย ซึ่งฝรั่งเศสถือว่าพระเพทราชาเป็น “ขบถ” การก่อการครั้งนี้ส่งผลทำให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ถูกสังหาร ส่วนทหารฝรั่งเศส ได้ถูกขับไล่จากป้อมเมืองบางกอก และเมืองมะริด การโจมตีทั้งสองเมืองดัง กล่าว ทหารฝรั่งเศสตายเป็นจำนวนมาก บางส่วนที่ยอมแพ้ พระเพทราชาก็ได้ จัดเรือให้เดินทางกลับไป

ส่วนโชคชะตาของลามาร์นั้น เมื่อรู้แน่ชัดว่าพระเพทราชาได้ยึดอำนาจจาก สมเด็จพระนารายณ์ เขาได้เดินทางหนีออกจากอยุธยาแล้วไปขึ้นเรือที่เมือง

มะริดพร้อมกับมองซิเออร์ เดอ โบเรอกาด์ และบาทหลวงเดซปานยังก์ แต่โชคไม่เข้าข้าง ตามบันทึกของฝรั่งเศสรายงานว่า ปรากฏว่าเรือที่เดินทางไปได้เกิดอับปางลงที่เกาะร้างแห่งหนึ่ง ซึ่งไม่มีผู้คนอยู่ใกล้ เกาะร้างนี้อยู่ใกล้กับเมืองหงสาวดี มีคนหนีรอดได้เพียงไม่กี่คนเท่านั้น โดย “มองซิเออร์ เดอ ลามาร์นาย ช่าง 1 มองซิเออร์ ดูฮาลูกูเอคต์ 1 รวม 2 คนได้ไปพบพ่อค้าฝรั่งเศสคน 1 ซึ่งตั้งการค้าขายอยู่ในเมืองนั้น พ่อค้าฝรั่งเศสจึงได้ต้อนรับคนทั้งสองนี้ได้ให้เสื้อผ้าและของต่างๆ ที่จำเป็นจะต้องใช้สอยแล้วได้จัดการส่งไปยังฝั่งคอร์มอนด์ในประเทศอินเดียฝั่งตะวันออกอีกครั้งหนึ่ง” (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 238)

หลังจากนี้เราไม่ทราบชะตากรรมของมองซิเออร์ เดอ ลามาร์ อีกต่อไป แต่เป็นไปได้ว่ามองซิเออร์ เดอ ลามาร์ คงเดินทางต่อไปยังเมืองปอนดีเชรี ซึ่งมีบริษัทการค้าของฝรั่งเศสตั้งอยู่ที่นั่น เพื่อเดินทางกลับฝรั่งเศส แต่เหมือนเคราะห์ซ้ำกรรมชด ในเวลานั้นฝรั่งเศสได้ประกาศสงครามกับฮอลันดา เรือฝรั่งเศสสองลำที่นำทหารฝรั่งเศสจากอยุธยาเดินทางกลับได้ถูกโจมตีที่แหลมเคปออฟกู๊ดโฮป ชาวฝรั่งเศสทั้งหมดได้ถูกจับกุมไปขังคุกไว้ที่เมืองมีเดิลเบิร์กของฮอลันดา (หอพระสมุดวชิรญาณ 2465, 239) ซึ่งเป็นไปได้ว่ามองซิเออร์ เดอ ลามาร์ ถูกส่งตัวไปยังฮอลันดา และในที่สุดอาจได้กลับไปฝรั่งเศสจึงมีบันทึกและแผนผังเมืองต่างๆ ของลามาร์เหลือรอดอยู่ในปัจจุบัน

สรุป

ในช่วงปลายสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ถึงแม้ว่าการค้ากับต่างชาติจะมีความรุ่งเรืองอย่างสูงแต่นำมาซึ่งปัญหาความขัดแย้งด้านผลประโยชน์ระหว่างชาติต่างๆ ได้แก่ กลุ่มบริษัทการค้าชาวต่างชาติด้วยกันเองโดยเฉพาะฮอลันดากับ

ฝรั่งเศส หรือระหว่างอยุธยากับอังกฤษ รวมถึงความขัดแย้งระหว่างอยุธยากับ อาณาจักรรอบข้างไม่ว่าจะเป็นเชียงใหม่และพม่า ด้วยความขัดแย้งดังกล่าว จึงเป็นเหตุผลหลักที่คงทำให้สมเด็จพระนารายณ์จำเป็นต้องเร่งดำเนินการ ปรับปรุงป้อมและกำแพงเมืองทั่วราชอาณาจักรขนานใหญ่

อีกทั้ง ด้วยอาวุธปืนใหญ่ที่มีประสิทธิภาพสูงขึ้นในเวลานั้นจึงทำให้จำเป็นต้อง นำเข้าเทคโนโลยีการสร้างป้อมกำแพงเมืองสมัยใหม่จากยุโรป เพื่อเสริมความ มั่นคงให้กับระบบการป้องกันเมือง และเป็นไปได้ด้วยเช่นกันที่ยุทธวิธีในการรบ ได้เปลี่ยนไปด้วย ทั้งหมดนี้เป็นเหตุผลที่ทำให้สมเด็จพระนารายณ์ทรงต้องการ ตัวมองซิเออร์ เดอ ลามาร์ ไว้วางใจ เพื่อทำหน้าที่ในการปรับปรุงป้อมและ กำแพงเมืองใหม่ทั้งหมด

สำหรับป้อมและกำแพงเมืองที่ลามาร์ได้ออกแบบและควบคุมการก่อสร้าง สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มหลักคือ กลุ่มแรกเป็นเมืองราชธานีและเมือง ป้องกันภัย ได้แก่ เมืองอยุธยา เมืองลพบุรี และเมืองอินทร์บุรี กลุ่มสองเป็น เมืองทำการค้าในแนวตะวันออกไปตะวันตก ได้แก่ เมืองบางกอก และเมือง มะริด กลุ่มที่สามเป็นเมืองทำการค้าในเขตคาบสมุทรมลายู ได้แก่ เมือง นครศรีธรรมราช เมืองสงขลา และเมืองพัทลุง โดยการปรับปรุงและสร้างป้อม กำแพงเมืองใหม่ในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ ถือเป็นภาพสะท้อนของความ เคลื่อนไหวทางการเมืองและการค้าของอยุธยาในระดับนานาชาติ ซึ่งรูปแบบ ป้อมกำแพงเมืองที่ได้รับการออกแบบนั้นยึดโยงอย่างใกล้ชิดกับระบบความคิด ทางการเมืองและการตั้งอาณานิคม ซึ่งนับเป็นสิ่งใหม่ในสมัยอยุธยา

คงกล่าวไม่เกินจริงไปกว่า สมัยสมเด็จพระนารายณ์คือ ยุคสมัยของการพัฒนาระบบป้องกันอาณาจักรที่สำคัญที่สุดสมัยหนึ่ง และมีความคล้ายคลึงกับวิถีคิดของพระเจ้าหลุยส์ที่ 14 ที่สร้างป้อมกำแพงเมืองเพื่อปกป้องพื้นที่พรมแดนของฝรั่งเศส ซึ่งเราอาจจะถือว่าเมืองต่างๆ ที่สามารถเข้าไปทำงานนั้นคืออาณาเขตที่แท้จริงของอยุธยา (Ayutthaya Proper) ที่กำลังอยู่ในภาวะเสี่ยงทางการเมือง เป็นไปได้สูงว่าสมเด็จพระนารายณ์คงทรงได้รับแนวคิดจากฝรั่งเศส

สุดท้ายนี้ ขอนอกประเด็นเล็กน้อยว่า จากที่ได้กล่าวถึงไปบ้างแล้วว่า ป้อมและกำแพงเมืองที่โอบรอบนอกแบบได้รับการยกย่องจากยูเนสโกให้เป็นมรดกโลก แนวคิดเดียวกันนี้เราก็อาจจะใช้เกณฑ์เดียวกันนี้คือ การเสนอกลุ่มของป้อมและกำแพงเมืองที่สามารถออกแบบให้เป็นมรดกโลกได้เช่นกัน ซึ่งในอนาคตควรมีการดำเนินการ นอกจากนี้อีกแล้ว เพื่อให้ข้อมูลเกี่ยวกับลามาตร์สมบูรณ์ขึ้นควรมีการแปลเอกสารชุดนี้และตีพิมพ์เผยแพร่ เพื่อขยายองค์ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์อยุธยาให้เพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เขียนในช่วงที่ผู้เขียนลาศึกษาต่อที่กรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ จึงทำให้ต้องให้วุ่นคนหลายคนด้วยกัน เพื่อช่วยในการค้นคว้าเอกสารและข้อมูลต่างๆ ในที่นี้จึงขอขอบพระคุณทุกท่านที่มีรายชื่อดังต่อไปนี้ อุดมลักษณ์ สุนทรทะกุล นักโบราณคดีที่ควบคุมงานขุดค้นกำแพงเมืองนครศรีธรรมราชในขณะนั้น, ศุภชัย นวการพิศุทธิ์ นักโบราณคดีเอกชนที่มากความสามารถซึ่งควบคุมการขุดค้นกำแพงเมืองนครศรีธรรมราชด้วย, ชนาธิป ไชยานุกิจ นัก

โบราณคดี กรมศิลปากร, ภาณุวัฒน์ เอื้อสามาลัย นักโบราณคดี กรมศิลปากร, สิทธิศักดิ์ รุ่งเจริญสุขศรี, ภัทราวดี ดีสมโชค, สิทธิพร เนตรนิยม, ปวีณา เพ็ชรล้วน, รุ่งโรจน์ ภิรมย์อนุกูล, และ พงษ์ธันว์ สำเภาเงิน นักโบราณคดี กรมศิลปากร

บรรณานุกรม

- กรมศิลปากร. รายงานเบื้องต้น ผลการดำเนินงานชุดค้นทางโบราณคดีแหล่ง
โบราณคดีป้อมมหากาฬ. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2547.
- กรมศิลปากร. การชุดค้นชุดแต่งป้อมกำแพงเมืองนครศรีธรรมราช.
นครศรีธรรมราช: สำนักศิลปากรที่ 14 กรมศิลปากร (เอกสารอัด
สำเนา), 2548.
- กรมศิลปากร. ทำเนียบนามแหล่งมรดกทางศิลปวัฒนธรรมในเขตพื้นที่ 5
จังหวัดชายแดนภาคใต้ (โบราณสถานจังหวัดสงขลา ปัตตานี ยะลา
นราธิวาส สตูล). กรุงเทพฯ: บางกอกอินแฮร์ส, 2555.
- กรมศิลปากร. “ระบบภูมิสารสนเทศ.” GIS. Accessed September 25,
2016. <http://www.gis.finearts.go.th/gisweb/viewer.aspx>.
- กรรณิการ์ สุธีรัตนภิรมย์. “กรุงธนบุรี สมัยอยุธยาถึงต้นรัตนโกสินทร์.”
วิทยานิพนธ์, ปรัชญาดุชะฎิบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัย
ประวัติศาสตร์ ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2555.
- ขจร สุขพานิช. ออกญาวิไชยเณร และการต่างประเทศในรัชกาลสมเด็จพระ
นารายณ์. พระนคร: ก้าวหน้า, 2506.
- คณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัว. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์
และภูมิปัญญา จังหวัดสงขลา. กรุงเทพฯ: กระทรวงมหาดไทย,
กระทรวงศึกษาธิการและกรมศิลปากร, 2545.

- คอลลิส, เอ็ม. เอส. *แซมมวลไวท์แห่งกรุงสยาม*, แปลโดย พระยาสารศาสตรศิริลักษณ์. กรุงเทพฯ: เกษมบรรณกิจ, 2507.
- ชม ณะสงขลา (พระยาวิเชียรคีรี). *พงษาวดารเมืองสงขลา*, ใน *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 3*. พระนคร: โรงหนังสือพิมพ์ไทย, 2457.
- ชนาธิป ไชยยานุกิจ. สัมภาษณ์โดย พิพัฒน์ กระแจะจันทร์, นักโบราณคดีประจำสำนักศิลปากรที่ 13 กรมศิลปากร, 20 ตุลาคม 2559.
- ชัยวุฒิ พियะกุล. *ประวัติศาสตร์และโบราณคดีเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยสน อำเภอเมือง จังหวัดพัทลุง*. สงขลา: สถาบันทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยทักษิณ, 2541.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. *พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลख*, เล่ม 2 ตอน 1. พระนคร: โอเดียนสโตร์, 2495.
- ตรึงใจ บุรณสมภพ และคณะ. “รายงานการวิจัยย่อการศึกษาสถาปัตยกรรมตะวันตกที่มีอิทธิพลต่อสถาปัตยกรรมไทยในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช จังหวัดลพบุรี.” *วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม* 11 (2534): 87-101.
- นิติ เอียวศรีวงศ์. *การเมืองไทยสมัยสมเด็จพระนารายณ์*. กรุงเทพฯ: สถาบันไทยคดีศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2523.
- พิญ จันทโรจวงศ์ (หลวงศรีวรวัตร). *พงษาวดารเมืองพัทลุง*, ใน *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 15*. พระนคร: โรงพิมพ์หนังสือพิมพ์ไทย, 2462.
- มนตรี อำมาตย์กุล. *พระราชพงศาวดารกรุงสยาม ฉบับปริดิขมิวเขียนกรุงลอนดอน*. พระนคร: ก้าวหน้า, 2507.

ยังยุทธ ชูแว่น. “พัฒนาการของชุมชนรอบทะเลสาบสงขลาตั้งแต่ต้นคริสต์ศตวรรษที่ 17 ถึง ปลายคริสต์ศตวรรษที่ 18.” วิทยานิพนธ์, อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ภาควิชาประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2529.

วสิน ปัญญาวุฒตระกูล “เมืองมะริดและตะนาวศรีในราชอาณาจักรอยุธยา: เมืองท่าและศูนย์กลางทางการค้า พ.ศ. 2127-2231,” *เอกสารสัมพันธ์ประวัติศาสตร์ท้องถิ่นภาคเหนือตอนล่าง*, ขวัญเมือง จันทโรจน์, บรรณาธิการ. พิษณุโลก: ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะมนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยนเรศวร, 2539.

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์. *จดหมายระยะทางไปตรวจราชการแหลมมาลายู ร.ศ.121*. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2517.

สำนักศิลปากรที่ 14 กรมศิลปากร. “รายงานเบื้องต้นโครงการอนุรักษ์และพัฒนาเมืองพัทลุงเก่าเขาชัยบุรี หมู่ที่ 1 ตำบลชัยบุรี อำเภอเมืองพัทลุง จังหวัดพัทลุง.” กลุ่มโบราณคดี สำนักศิลปากรที่ 14 นครศรีธรรมราช กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, 2559.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 12*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2462.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 27*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2465.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 32*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2467.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดารภาคที่ 41*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษร
นิติ, 2470.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดารภาคที่ 43*. พระนคร: โรงพิมพ์อักษร
นิติ, 2470.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 47*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, 2471.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 53*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, 2473.

หอพระสมุดวชิรญาณ. *ประชุมพงษาวดาร ภาคที่ 64 พงษาวดารกรุงศรีอยุธยา
ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม)*. พระนคร: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร,
2479.

Chutintaranond, Sunait. "Mergui and Tenasserim as Leading Port
Cities in the Context of Autonomous History," *From Ja-
pan to Arabia: Ayutthaya's Maritime Relations with Asia*
(1999): 104-117.

Chutintaranond, Sunait. "Leading Port Cities in the Eastern Marta-
ban Bay," *Recalling Local Pasts: Autonomous History in*
Southeast Asia, Sunait Chutintaranond and Chris Baker
(ed.). Chiangmai: Silkworm Books (2002): 9-24.

Griffith, Paddy; Dennis, Peter. *The Vauban fortifications of France*.
Oxford: Osprey, 2006.

- Holmes, Richard. *Weapon: A Visual History of Arms and Armour*. DK: London, 2010.
- Jumsai, Sumet. *Seen: Architectural forms of Northern Siam and Old Siamese Fortification*. Bangkok: [Unspecified Vendor], 1970.
- Loubère, S. De La. *Du Royaume de Siam* [The Kingdom of Siam], edited by D. K. Wyatt. Kuala Lumpur: Oxford University Press, 1969.
- Michel Jacq-Hergoualc'h. *L'Europe et le Siam du XVIe au XVIIIe Siecle*. Paris: L'Harmattan, 1993.
- Smithies, Michael, translated. *History of Siam in 1688*, written by Marcel le Blanc, S. J. in 1692. Chiang Mai: Silkworm Books, 2003.
- UNESCO. "Les fortifications de Vauban: Patrimoine Mondial de L'UNESCO." Accessed September 25, 2016. <http://www.sites-vauban.org/?lang=fr>.
-